

Nistor Bardu, *La (a)românii de azi din Albania*, București, Editura Etnologică, 2020, 348 p.

Cartea lui Nistor Bardu, *La (a)românii de azi din Albania*, reunește date lingvistice, socio- și etnolingvistice și culturale ale comunităților aromânești din Albania, culese de autor în cele patru călătorii științifice și identitare. Volumul cuprinde un *Cuvânt-înainte*, însemnările din cele patru călătorii, un *Cuvânt de încheiere, rezumat* (în aromână, albaneză și engleză), *bibliografie* și *fotografii*.

În *Cuvânt-înainte* (p. 9–12), autorul mărturisește interesul științific și de ordin personal (părinții sunt originari din Grabova, Albania), pregătirea și emoțiile călătoriilor în Albania.

Prima călătorie (2003) [p. 13–200] prezintă, sub forma unui jurnal, cercetările efectuate între 5 și 20 august 2003 în comunitățile de aromâni Albania, alături de Stoica Lascu, profesor la Facultatea de Istorie a Universității „Ovidius” din Constanța. După un drum lung (de o zi și o noapte), cei doi ajung la Divjiakë, prilej de observare a vieții cotidiene, a arhitecturii (în schimbare), a relațiilor interetnice (căsătoriile endogame și, rar, exogame), de regăsire a rudelor și de discuții cu aromânii. Datele demografice, etnice și cele lingvistice observate de autor sunt comparate cu cele din bibliografia de specialitate (de exemplu: Th. Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra aromânilor din Albania*, Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română*, Constantin N. Burileanu, *Dela Români din Albania* etc.): „remarc încă de pe acum că interlocutorii mei rostesc consoana laterală alveolară *l* ca pe *y* [...]. Acest fenomen a fost remarcat de Th. Capidan în studiul său, *Fărșeroții* (p. 194–195).” (p. 31).

După întâlnirea cu rudele din partea tatălui, urmează vizita la școala aromânească (*Școala armânească*) din Divjaka, înființată după căderea comunismului, de către Koçi Janko. În drumul spre Vlora, întâlnesc localități frecventate și locuite de aromâni (Lushnjë, Fier), despre care au scris Gustav Weigand, Ioan Nenițescu și Constantin N. Burileanu. Pentru descrierea orașului Vlora, autorul valorifică date istorice preluate din Ioan Nenițescu, Constantin N. Burileanu, Tache Papahagi, Th. Capidan. Popasul la Skrofotina prilejuiește discuțiile cu familia de fărșeroții din neamul Kaçanilor, mândri păstrători ai endogamiei. Observația lingvistică („*r*-ul uvular puternic”) și cea istorică (cf. Nenițescu și Papahagi) însoțesc impresiile de călătorie ale autorului.

Seara rămânească la familia Dhima evidențiază aspecte etnografice, istorice și lingvistice specifice familiilor mixte albano-aromâne: la ospețele (bogate) date în cinstea oaspeților nu iau parte decât barbatul și/sau fiii mai mari; copiii din familiei mixte nu mai învață dialectul străbun (*ciobanișta*, nume peiorativ dat de albanezi aromânei, este considerată vorbire inferioară și adesea ironizată), discriminarea din timpul regimului socialist albanez.

La Elbasan, două aspecte contrastante rețin atenția: ruinele combinatului siderurgic (șomajul și sărăcia generate de faliment) și cetatea medievală a orașului. Prima anchetă dialectală, efectuată pe 11 august, îl are ca subiect pe Dhori, originar din Greava, rudă a autorului din partea tatălui, care răspunde la întrebările din primele două capitole din *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*.

La Tirana, au loc întâlniri cu redactorul-șef al revistei „Frăția”, gazetă a Asociației „Aromânii din Albania”, apoi cu un tânăr aromân, fost student în România, și o vizită la Muzeul Național de Istorie al Albaniei. Datele istorice și lingvistice din operele lui Th. Capidan și Constantin N. Burileanu completează descrierea orașului.

Vizita la Grabova (*Greáva*) este momentul cel mai emoționant pentru autor, deoarece este locul de origine al părinților și prilejul (re)întâlnirii cu rudele. La reuniunea de seară, autorul face cea de-a doua anchetă dialectală: una dintre verișoare răspunde la întrebările din primele două capitole din *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*. Interesante din punct de vedere lingvistic și identitar sunt observațiile celor care asistă la anchetă: „*Ajeá e limba, úna e!* (Acea e limba, un e)” (p. 122).

În 15 august, autorul vizitează Korçë și Moscopole, moment în care are loc pelerinajul la Mănăstirea „Sfântul Ioan Podromul”. Dintre localitățile de lângă Korça, reținem satul Boboștița, locul de naștere al lui Victor Eftimiu. Întâlnirea cu o familie de aromâni scoate la iveală nemulțumirile acestora față de problema etnică și de problemele sociale. Nistor Bardu observă aceleași particularități ale graiului pe care le notase Capidan în studiul *Fărșeroșii*: „pronunțarea lui *ă* accentuat (*ǎ*) ca e deschis accentuat (*ǝ*) în cuvinte ca *mǝni* «mâini»”. (p. 145).

17 august este ziua dedicată vizitării bisericilor (Sfântul Nicolae, Sfânta Maria, Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril, Sfântul Ilie) care au rezistat până în zilele noastre în Moscopole, celebra citadelă a aromânilor de altădată, și vizitării localității Șipsca, unde locuiesc numai *rămăni*. De altfel, încă din 1905, Constantin N. Burileanu că Șipsca este „o comună pur românească, aproape de Moscopole” (p. 162). La Korçë, la fostul Consulat Român din Korça, cei doi cercetători descoperă documente valoroase din perioada 1885–1938 care atestă existența și continuitatea aromânilor în acele locuri: registre matricole, cataloage nominale ale elevilor, formulare anuale de atestate, state de plată ale învățătorilor, preoților, paracliserilor din școlile și din bisericile românești din Korça, Pleasa, Șipsca, Lunca, Nica, Grabova, Berat.

La Pogradec, din discuțiile cu rudele, autorul constată două realități (triste): tinerii nu mai respectă căsătoriile endogame și nu mai vorbesc dialectul nativ, din motive sociale și politice (ironia și politica școlară). În timpul celei de-a treia anchete dialectale, anchetatorul constată că pronunția subiectului anchetat „este aproape identică cu cea a aromânilor moscopoleni, în general” (p. 190).

A doua călătorie (2004) [p. 201–232] este prilejuită de participarea profesorului Nistor Bardu la Cel de-al IX-lea Congres de Studii Sud-Est Europene, organizat la Tirana. Vizita la Tirana nu este lipsită de evenimente neplăcute pentru autor: în prima zi de congres, constată că din broșura de rezumate lipsește contribuția dumnealui, numele nu este însoțit de titlul de doctor. Bucuria discuției cu Klaus Steinke, autor al lucrării *Introducere în lingvistica balcanică* (scrisă împreună cu Ariton Vraciu), și întâlnirea cu Petar Atanasov încheie această primă zi a congresului.

A doua zi, profesorul Nistor Bardu prezintă comunicarea *Contactul lingvistic balcanic în preocupările scriitorilor aromâni din secolul al XVIII-lea*. În timpul expunerii, se aud vociferări și manifestări de nemulțumire din partea unui public agitat, „probabil pus de anumite servicii pentru a-i intimida pe conferențiarilor care susțineau comunicări cu teme mai sensibile, legate de trecutul cultural al Albaniei”. (p. 212). În schimb, un membru din prezidiu, albanezul Shaban Demiraj, a avut cuvinte la laudă la adresa comunicării domnului Bardu Nistor.

În cea de-a treia zi a manifestării științifice, apare o nouă necunoscută: unde și dacă vor fi publicate contribuțiile oamenilor de știință participanți la congres.

În perioada 3–5 septembrie, petrecută la Elbasan, autorul se întâlnește cu rude și prieteni (precum Andon Hristo, președintele filialei din Elbasan a Asociației „Aromânii din Albania”), cu care dezbate problema aromânilor din Albania și din România, politicile de negare a identității, starea politică a Albaniei. Vizitele în oraș sunt ocazii de observare a vieții sociale și a obiceiurilor locuitorilor: „dimineața, ca și seara, elbasanioții spală sau, mai degrabă, udă străzile și trotuarele, pentru ca negustorii să poată expune mărfurile [...] unele, de *second hand*.” (p. 215). În 4 septembrie, face o anchetă dialectală cu Dhori (același subiect din prima călătorie în Albania) aplicând capitolele 3 și 4 (*Casa și Curtea*) din *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*. Ancheta este urmată de texte libere, privind viața de odinioară din Grabova (comerțul, construcția caselor etc.).

Pogradec și Korçë sunt următoarele localități vizitate în perioada 6–8 septembrie. La Pogradec face o anchetă, apoi înregistrează texte libere cu doi aromâni. La Korçë, îl vizitează pe Mircea Petrică Bacu, custodele clădirii Consulatului Românesc (casa martirului Lambru Balamace) și al documentelor acestei instituții. Este ocazia de a face copii unor documente foarte interesante din punct de vedere istoric și cultural.

A treia călătorie (2007) [p. 233–280] este motivă de mai multe întâmplări (fericite): profesorul Bardu Nistor a fost contactat de un aromân din Albania care voia să viziteze România, să vorbească despre grabovarii din Albania și despre cei care s-au stabilit în România; în luna mai 2007, a cunoscut un grup de aromâni grabovari care participau la un festival folcloric aromânesc internațional organizat

de Asociația „Mușata aromână” din localitatea Mihail Kogălniceanu, care l-au invitat să-i viziteze în localitățile lor, Gramsh, Greava, Elbasan; autorul a câștigat, prin concurs, o bursă la COPYRO, care i-a permis să facă cercetări temeinice la Grabova, pentru a scrie o micromonografie a localității. După o zi petrecută la rudele din Elbasan, Bardu Nistor petrece o săptămână la Grabova (*Greáva*), timp în care vizitează oameni și locuri: Spiro Stefan Paço, Dhimitra Moçi, Thanas Thanos etc.; *șara cu apă* (ferăstrăul cu apă), podul de piatră, fântâna centrală, potecile pe care urcă și coboară oile la păscut.

Datele despre localitatea Grabova (după întrebările din *Chestionarul NALR*) sunt oferite de Todi Buzo. Reținem câteva aspecte: **ocupația de bază a locuitorilor** (crescători de oi, crescători de vaci, tâmplari, zidari); **date asupra istoricului localității, după tradiție** (meseriașii erau organizați în bresle); **obiceiuri specifice localității** (la Paști, femeile vopsesc ouă roșii și fac plăcinte dulci, iar bărbații pregătesc friptura de miel la proțap).

Plimbându-se prin Grabova, autorul observă date despre viața cotidiană a locuitorilor: clădirea modernă a dispensarului, clădirea veche a școlii, piața satului, locul unde se ținea, odinoară, târgul săptămânal, căruțele încărcate cu lemne pentru lucru. Martor al unei logodne (*susíre*), autorul volumului notează aspectele ritualice ale acestei obicei.

Revenit la Elbasan, cercetătorul notează aspecte ale vieții sociale și religioase ale orașului: „mulți se cunosc de parcă ar fi dintr-un sat mare; se aude și vocea înregistrată a unui muezin” (p. 271–272). Reia ancheta cu Dhori, privind capitolele *Casa* și *Curtea*.

A patra călătorie (2008) [p. 280–309] este motivată de culegerea unor date care lipseau din micromonografia satului Grabova și de traducerea unei cărți despre această localitate, *Grabova e bukura me arumunë* (*Grabova, frumoasă cu aromâni*), scrisă de albanezul Mečan Hoxha. Traducerea cărții, cu ajutorul a doi prieteni, Pandi Belo și Aurel Spau, scoate la iveală date interesante, precum elemente de arheologie antică. Ca și în celelalte călătorii în Albania, autorul cărții vizitează Pogradec, Elbasan și Grabova, prilej de revedere emoționantă cu rudele și prietenii. Portretul lui Todi Buzo se constituie într-un omagiu adus acestei „personalități emblematice a satului său natal” (p. 299), care, prin muncă și dedicație, a împiedicat depopularea Grabovei. Cu ajutorul lui Todi, autorul notează cele zece neamuri care trăiesc în Grabova (aproximativ 300 de locuitori).

În *Cuvântul de încheiere* (p. 310–312), Nistor Bardu notează alte vizite în Albania: din 2009 (la Congresul Aromânilor, organizat la Tirana), din 2013 (la Conferința Științifică Internațională *Relațiile culturale și istorice româno-albaneze*, de la Korçë) și din perioada 2014–2017, pentru participarea la proiectul „*Lecturi vizuale*” *etnologice la aromânii din Albania*, inițiat de Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” al Academiei Române, în colaborare cu Universitatea „Ovidius” din Constanța, cu sprijinul Societății de Cultură Macedo-Române. Capitolul se încheie cu mărturisirea unei speranțe: „*Greáva rămânească* este un sat care nu vrea să piară” (p. 312).

Ndauã zboari pi grailu a nostru (p. 313–315), text scris „în grai moscopolean vorbit în Grabova și în alte localități din Albania, cu forme preluate din alte graiuri aromânești folosite în scris” (p. 313), exprimă sintetic scopul acestei cărți, vizitele în Albania și recunoștința față de cei care l-au ajutat pe autor în acest demers: „Am scriată aistă libră cu scupolu ta și rămăni a noștri dit Albania di ază s-hibă ma ghini cunoscuț di frașli a lor dit Rămănie și di iu s-află efi tu alti stati” (p. 313).

Tek arumenët e sotëm të Shqipërisë (p. 316–326) reprezintă rezumatul cărții în limba albaneză.

Among the (A)romanians in Albania (p. 327–338) prezintă rezumatul cărții în limba engleză.

Bibliografia (p. 339–340) cuprinde 14 titluri de lucrări citate în volum, urmate de *Sigle*.

Cartea se încheie cu o serie de *fotografii* (p. 341–348) cu oamenii și cu locurile vizitate.

Valoroasă prin datele științifice (lingvistice, etno- și sociolingvistice, istorice și culturale) și impresionantă prin emoția transmisă, cartea lui Bardu Nistor se adresează, în egală măsură, comunității științifice și publicului larg, interesat de soarta (a)românilor din Albania.

Mara Iuliana Manta

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

al Academiei Române

București, Calea 13 Septembrie, nr. 13

Octavian Laiu-Despău, *Limbajul interzis. Înjurături și lexic obscen în cultura română*, București, Editura Eikon, 2023, 497 p.

În cele din urmă, a apărut și în literatura de specialitate românească un studiu încheiat, o carte care își consacră paginile abordării unei teme de cercetare încă tabu în cultura noastră, și anume *limbajul interzis*, în speță cel al *înjurăturilor*. Deși scris de către un medic, deci de un specialist într-o altă ramură decât aceea a științei limbii, tratatul în discuție incită lectorul încă de la primele pagini, asigurându-l de un parcurs avizat, dublat de plăcerea livrescă provocată de un împătimit al vocabulei critice ori exemplificatoare excelent concertate. Din *Introducere*, ni se propune o abordare multidisciplinară a obiectului investigat, acesta fiind trecut nu doar prin filtrul riguros al lingvisticii, ci și drămuț cu unitățile de măsură specifice psihologiei, antropologiei, sociologiei, psihiatriei, istoriei, religiei, criticii literare, jurnalisticii sau traductologiei. Autorul consemnează absența din perimetrul cercetării adiacente românești a unei cărți dedicate subiectului în discuție, aspect aflat în dezechilibru cu situația înregistrată în alte limbi romanice. Să urmărim împreună excursul teoretic și aplicativ pe care Octavian Laiu-Despău ni-l promite cu scopul de a rezolva, în manieră profesionistă, deficitul din limba noastră maternă.

Din jurul unei definiții a înjurăturii, aflăm că aceasta este proferată ca urmare a experimentării la cote maxime a unei stări psihologice puternic marcate subiectiv, iar efectul perlocuționar poate varia între indignare, teamă, șoc, agresivitate etc. Pornind de la accepția acordată de către un cercetător suedez, Octavian Laiu-Despău formulează propria definiție a noțiunii în cauză, semantică de care va uza pe tot parcursul ulterior al analizei. Prin înjurătură, locutorul exprimă sincer sau disimulat o trăire intensă, stare emoțională care îndeplinește următoarele criterii:

- „1. Conține explicit sau implicit un termen tabu puternic conotat.
2. E structurat sub forma unei *formule stereotip*.
3. Nu e folosit cu sensul său literal” (p. 26).

Se încearcă o inventariere totală a întregii game de stări sufletești experimentate de transmițător în momentul proferării înjurăturii: frustrarea, iritarea, mânia, ura, necazul, disprețul, amărăciunea, regretul, durerea, ciuda, invidia, plictiseala, contrarietatea, nemulțumirea, îngrijorarea, supărarea, disprețul, dezgustul, lehamitea, scârba, indignarea, exasperarea, dezamăgirea, stupoarea, admirația, entuziasmul, satisfacția, nerăbdarea, sfidarea sau revolta. De obicei, în înjurătură sunt înmagazinate o serie de afecte negative, însă fără a reprezenta o regulă: există și situații în care vorbitorul recurge la limbajul injurios ca urmare a trăirii unei emoții (paroxistice) pozitive. Cum observăm și noi într-un studiu consacrat înjurăturilor, autorul scrie despre acelea care au în componența lor denumirea (vulgară) a organului reproducător masculin, formule fixe utilizate deopotrivă de către persoane de sex bărbătesc și femeiesc. Asistăm la o desemantizare tot mai pronunțată a acestora, care, probabil, va atenua simțitor și reacția provocată la receptare. În subcapitolul *Metalimbajul înjurăturii*, sunt trasate granițele semantice ale termenilor de care ne folosim pentru a caracteriza înjurătura (limbajul despre limbajul înjurăturii). Astfel, sunt definite noțiuni precum: *argou, blasfemie, a blestema, blestem, imprecăție, injurie, a insulta, insultă, interjecție, invectivă, invocație, a jura, jurământ, licențios, limbaj agresiv/violență de limbaj, obscen, limbaj obscen, a sudui, sudalmă, tabu, trivial, vulgar, vulgarism*. Interesantă ni s-a părut viziunea auctorială asupra insultei, despre care se afirmă că se delimitează de înjurătură prin conținutul noțional bine precizat în comparație cu cel al înjurăturii, a cărei denotație tinde spre zero. Insulta are un aspect descriptiv (indică ceea ce crede cineva despre altcineva), iar înjurătura arată ce simte cineva despre altcineva. Vorbind despre caracterul obscen al înjurăturilor, Octavian Laiu-Despău afirmă că obscenitatea anumitor cuvinte nu este o trăsătură intrinsecă, ci o convenție socială și culturală; vorbitorii sunt cei care le încarcă semantic depreciativ. Felul în care ne raportăm la nomenclatura respectivă este adânc înrădăcinat în mintea noastră, iar atitudinea față de acesta este constant consolidată de-a lungul vieții. Se pot identifica mai multe grade de obscenitate a înjurăturilor, care depind de subiectivitatea elocuțională și de contextul situațional. Se încearcă o evaluare a gradelor de obscenitate:

„– acceptarea și excluderea termenilor din dicționarele generale

– frecvența relativă în literatură, în special în cea publicată în perioada comunistă, de maximă cenzură

– utilizarea și evitarea termenilor obsceni în mass-media – în special în ziarele de mare tiraj sau în emisiunile TV satirice” (p. 57).

În subcapitolul *Principali termeni obsceni românești* sunt enumerate cuvintele de bază cuprinse în această arie semantică, precizându-li-se, acolo unde se cunoaște, etimonul și corespondentele din alte limbi, în special romanice.

Autorul simte nevoia să realizeze și o trecere în revistă a principalelor lucrări lexicografice românești, urmărind consemnarea sau nu a termenilor obsceni în acestea. „Păcatul” unanim al majorității dicționarelor menționate este omiterea cuvintelor avute în vedere, cauzele ținând, de bună seamă, de atitudinea exacerbată de pudică a lingviștilor care le-au alcătuit. Privită în diacronie, cercetarea fenomenului în România este destul de firavă, în sensul în care imprecățiile și limbajul licențios nu s-au bucurat de o investigație sistematică de sorginte lingvistică, stilistică, folclorică sau psihologică. Fiecare nație își are domeniile predilecte din care este extras lexicul și imagistica proprii înjurăturilor. Inventarele de sudălmii și blesteme funcționează ca un indice diagnostic pentru conturarea profilului psihosocial al valorilor și tabuurilor unui popor. În ceea ce privește înjurăturile autohtone, se remarcă unele teme recurente: spiritualul, corporalul și ereditarul. Temele asupra cărora se oprește autorul sunt comune cu cele ale altor popoare într-o măsură mai mare sau mai mică, în funcție de specificul cultural local. În virtutea evidențierii paralelismului dintre sudălmiile românești și cele aparținătoare altor neamuri, analiza cuprinde exemple și din alte limbi, cu precădere din acelea care au exercitat o atare influență (geografică, istorică, culturală) asupra poporului și a limbii române. Dintre câmpurile semantice enumerate, ne vom opri doar asupra observației pe care autorul o face cu privire la cel al sacralității: „Termenii religioși folosiți de români în înjurături sunt numeroși și se referă la cele mai diverse noțiuni, atât concrete, cât și abstracte: personaje (Dumnezeu, Cristos, sfinți, arhangheli), sărbători, obiceiuri și ritualuri (paște, praznic, grijanie, parastas, închinare), clădiri de cult creștin și părți ale lor (cruce, anafură, prescură, lumânare, candelă, evanghelie)” (p. 87).

Un spațiu grafic binemeritat i se alocă, în economia lucrării, înjurăturii naționale, căreia i-au fost dedicate multe interpretări de diverse ordini. Dintre personalitățile culturii române care s-au aplecat asupra acesteia sunt menționate: Paul Zarifopol, Alexandru Paleologu, Dan C. Mihăilescu, George Pruteanu, Mircea Daneliuc și mulți alții. Consensul general este că faimoasa înjurătură ar fi echivalentă cu o anti-naștere, semnificație dată de citirea literală a expresiei. Acestea îi urmează, în viziunea multor comentatori, o re-naștere, din dorința ca povestea să nu rămână fără un final fericit. Astfel, această etapă secundă, mai optimistă, a revenirii la viață într-o formă îmbunătățită, s-ar traduce „du-te înapoi de unde te-ai născut și vino apoi mai bun”. Autorul conchide că, în realitate, înjurătura nu (mai) înseamnă nimic, actualizând doar un sens afectiv, care exteriorizează o puternică trăire emoțională. Ipoteza anti-nașterii și a re-nașterii mântuitoare nu funcționează ca explicație cauzală. „În interacțiunile umane de zi cu zi, înjurăturile au rol pur expresiv, de a reda verbal o reacție emotivă sau o trăire sufletească. Ele nu transmit o idee, nu indică o părere sau o dorință, nu îndeamnă și nu întreabă. Semnificațiile lor de suprafață devin irelevante sau rămân într-un plan cel mult secundar în raport cu funcția lor relațională. Mesajul posedă o încărcătură afectivă maximă și un conținut noțional minim. În lumea înjurăturilor, pragmatica bate semantica” (p. 115).

În capitolul *Structura înjurăturilor românești*, autorul observă că acestea se supun normelor generale ale limbii, dar cu unele particularități și restricții privind forma, poziția și locul ocupat în frază, toate supuse unei explicații funcționale. Referitor la sunetul și ritmul înjurăturilor, se constată o predilecție, în structura fonetică a acestora, pentru consoanele explozive și fricative, cu remarcă faptului că ele se regăsesc și în multe alte cuvinte ale limbii. Sunetele amintite, extrase din context, își pierd orice conotație injurioasă. Din punct de vedere sintactic, înjurăturile se pot împărți în două subgrupe: construcții incidente (având rol de intensificatori afectivi) și construcții de sine stătătoare (funcționând ca enunțuri independente). Din punctul de vedere al prezenței/absenței verbului din structura lor, înjurăturile se clasifică în structuri cu centru verbal și construcții cu centru nominal. Limba română

manifestă o oarecare preferință pentru prima categorie. În structura unei înjurături, se pot identifica patru entități: emițătorul – actantul care proferează înjurătura, înjurătorul; destinatarul – persoana vizată de înjurătură, înjuratul; agentul – autorul acțiunii verbului, participantul activ care determină un proces; pacientul – factorul pasiv, cel care suferă acțiunea exprimată de verb (vezi p. 123).

Verbele din înjurăturile noastre se află la modurile condițional-optativ, conjunctiv, indicativ și imperativ, unele cu variante inverse. În subcapitolul *Structura modulară a înjurăturilor românești*, Octavian Laiu-Despău are în vedere modul în care locutorii caută să amplifice expresivitatea înjurăturii și, din această pricină, se simt captivi între două porniri contrare: prima este aceea de a comprima cât mai mult în timp și spațiu înjurătura spre a obține un efect amplificator (înjurătura este redusă la strictul necesar, desfășurându-se pe parcursul a 1-2 cuvinte), iar cea de-a doua pledează pentru extinderea înjurăturii: timpul și spațiul nu mai reușesc să-i știrbească din intensitate, încărcătura afectivă fiind sporită prin dimensiune (repetiții, completări, înflorituri). Permeabilitatea lungimii înjurăturii pledează pentru o structură de tip modular. „Prin modul de înjurătură înțelegem orice fragment care poate fi eliminat, înlocuit sau adăugat expresiei” (p. 137). Drept exemplu, se ia următoarea înjurătură: *Lua-te-ar dracu să te ia!* „Nu e greu de identificat cele trei module componente: [*lua-te-ar*] (M1), [*dracu*] (M2) și [*să te ia*] (M3). Putem să recombinaș modulele pentru a obține variantele prescurtate M1–M2 [*Lua-te-ar dracu!*], M2–M3 [*Dracu să te ia!*], M3–M2 [*Să te ia dracu,*] sau, mai neutru, M1–M3 [*Lua-te-ar să te ia!*].” Formula inițială, simplă și banală, reclamă o amplificare: mai întâi, înlocuim pe [*dracu*] (M2) cu [*mama dracului*] (M4). „Apoi nu putem să nu includem și o insultă, legată de expresia noastră prin prepoziția «de» [*de bou*] (M5) și urmată de specificația [*ce ești*] (M6). În continuare, pentru diversitate, amintim și de membrii familiei adversarului: [*cu mă-ta*] (M7), [*cu tac-tu*] (M8), iar ca supliment – [*și cu tot neamul tău*] (M9). La sfârșit, adăugăm formula de întărire [*azi și mâine*] (M10), cu precizarea, pentru completitudine, [*și-n fiecare zi*] (M11). Și acum înjurătura desfășurată:

Lua-te-ar mama dracului să te ia de bou ce ești cu mă-ta și cu tac-tu și cu tot neamu' tău, azi și mâine și-n fiecare zi!” (p. 138).

Câteva aspecte ortografice reprezintă un subcapitol de gramatică normativă, în care autorul atrage atenția asupra scrierii corecte a înjurăturilor problematice din acest punct de vedere. Totodată, el face dovada că stăpânește foarte bine site-urile din internet și din media în general (muzică), consacrate acestui parametru. (A se vedea piesa muzicală arhicunoscută *Mă-ta are cratimă*).

Înjurătura implică violarea unui tabu lingvistic, fapt care îi sporește paroxistic forța de exprimare. Principala funcție a înjurăturii este cea expresivă, din care se desprind funcțiile cathartică, abuzivă, emfatică, socială, din aceasta derivând funcțiile comunicativă, identitară, interacțională și ludică. Funcția cathartică are în vedere capacitatea înjurăturilor de a elibera și estompa afecte negative intense. Funcția abuzivă vizează acea înjurătură care servește drept alternativă la agresiunea fizică, adversarii putând să se atace prin cuvinte, dar să-și conserve integritatea fizică la finalul disputei. Funcția emfatică a înjurăturii este vizibilă în două situații: pe de o parte, alocă putere emoțională actului comunicativ, exteriorizând trăirile psihice și reacțiile locutorului față de cele asertate, iar pe de altă parte, pun în valoare ponderea celor spuse sau scrise producând un efect șocant, grație căruia atenția și interesul destinatarului față de cele transmise rămân în stare de veghe. Funcția socială înglobează diferitele roluri pe care le îndeplinesc înjurăturile pentru dezvoltarea și menținerea relațiilor interumane. Înjurătura are, în principal, un rol comunicativ: face cunoscută asistenței starea emoțională a înjurătorului. De multe ori, înjurăturile sunt mărci verbale ale apartenenței la un grup și ale delimitării de acesta. Astfel, înjurătura este un indice identitar (de identificare ca membru al grupului). În interacțiunile verbale informale (prietenești, colegiale, familiale), înjurăturile pot funcționa ca mijloace de consolidare a relațiilor interumane, ca liant social. „Asezonarea discursului cu expresii picante sporește familiaritatea, contribuie la destinderea atmosferei, cimentează coeziunea grupului și solidaritatea între participanți. [...] Cu cât sporește gradul de apropiere și familiaritate dintre oameni, cu atât înjurătura tinde să dobândească valori pragmatice noi, aparent paradoxale. Funcția «injuriousă» obișnuită se degradează complet [...]. Ea nu mai exprimă acum antagonism și agresivitate, ci, dimpotrivă, afecțiunea părintească, amicală sau romantică” (p. 155).

Într-un capitol care glosează pe marginea istoriei înjurăturii la români, autorul menționează principalele limbi care se constituie în surse de extracție a unora dintre înjurăturile românești. Astfel, este amintită, în primul rând, moștenirea latină, urmată de cea slavonă, turcă, maghiară, țigănească și anglo-americană. Dând dovadă de o bună cunoaștere a istoriografiei, Octavian Laiu-Despău se oprește asupra câtorva texte ilustrative aparținând unor personalități marcante ale culturii române și nu numai, începând din secolul al XV-lea și până în prezent. Citatele copioase sunt fragmente din opere literare sau documente istorice, care conduc toate la concluzia că poporul român a manifestat dintotdeauna un apetit inegalabil pentru crearea unor formule și expresii injurioase de un inedit, farmec și surpriză aparte.

De la cuvintele injurioase s-au dezvoltat altele (prin substituție sau diverse procedee fonetice și gramaticale), cu intenția de a conferi discursului o înfățișare mai puțin agresivă, implicit, mai greu de sancționat de către auditori. Pentru acest deziderat s-a recurs la eufemisme, formații mai mult sau mai puțin apropiate formal și semantic de cuvintele originare. Dintre strategiile de atenuare/mascare specifice oralității, autorul invocă: mimarea/rostirea în șoaptă a cuvântului tabu; rostirea literă cu literă; evitarea cuvântului prin apelul la o pauză aluzivă, o tuse insinuantă, o dregere cu subînțeles a glasului, însoțite eventual și de o mimică/gestică sugestive; metoda bip-ului, care a ajuns să fie utilizat ca termen eufemistic: *Ce bipul meu mai vrea și asta?* Între strategiile de atenuare/mascare specifice scrisului, autorul enumeră: substituția cuvintelor triviale prin puncte de suspensie. Acestea au pătruns și în limbajul vorbit: *L-a trimis în puncte, puncte.*; păstrarea doar a consoanelor: *Ce pl. meal!*; separarea cuvântului originar prin puncte sau cratime: *I-a făcut o fază de c.ă.c.a.t.*; introducerea unor litere nespecifice limbii române: *kkt*; înlocuirea cuvântului cu semne grafice non-literare: *@#\$\$%.*

Cartea consacră un capitol relației care există între limbajul licențios și umor. Dintre sursele acestuia din urmă au fost identificate printre altele: devierea accentului obișnuit, care duce la apariția unui cuvânt vulgar: *pensulă, scapulă*; modificarea corpului fonetic al unor cuvinte, astfel încât să conducă la apariția unui cuvânt obscen: *tricoaie, lamuie*; scrierea și pronunțarea inversă: *Alupigus*: citirea polindromică recuperează înjurătura românească; citirea unor cuvinte într-o limbă străină, care imită sonor cuvinte „vinovate”: *peace day*; pseudotexte în limbi străine: *Futerem, non futerem, labam necesarium est.*; interschimbarea inițialelor unor cuvinte: *mut fuște*; bancuri sau ghicitori care îl determină pe interlocutor să se gândească la un cuvânt obscen:

– *Care este femininul de la puț?*

– *Fântână.*

Medic ca formație profesională, Octavian Laiu-Despău nu putea să nu rezerve un capitol *Biologiei și patologiei înjurăturii*. Din multitudinea de informații de specialitate am reținut-o pe aceea că centrul înjurăturii – dacă acesta există – este foarte probabil localizat în partea dreaptă a creierului. Nici emisfera stângă nu este imaculată, ci este implicată activ în proferarea înjurăturii atunci când această acțiune este premeditată în vederea atingerii persuasiunii, de exemplu. „Cortexul prefrontal intervine semnificativ în luarea deciziilor, controlul impulsurilor, evaluarea riscului, planificarea acțiunilor și exprimarea personalității. Această regiune a creierului controlează comportamentul social și inhibă acțiunile considerate riscante sau nepotrivite în anumite contexte. Printre aceste comportamente se numără, bineînțeles, și înjurăturile în spațiul public. În cazul în care cortexul prefrontal e lezat, se produce adesea o dezinhibiție verbală și comportamentală manifestată prin proferarea necontrolată de înjurături și obscenități” (p. 228–229). În cadrul efectelor înjurăturii, se invocă reducerea durerii, creșterea forței, efectul excitant, efectul Stroop emoțional, limbajul obscen și memoria, iar în interiorul înjurăturii patologice, afazia și sindromul Tourette.

În *Înjurături, religie și morală*, autorul ia în discuție încercarea, fără sorți de izbândă, a clerului de a combate proferarea înjurăturilor în rândul oamenilor. Lipsa de câștig de cauză poate fi argumentată prin faptul că preoțimea a pornit de la două premise cu justificare șubredă, controversate (vezi demonstrația auctorială, p. 243), și anume că poporul poate fi convins să renunțe la a înjura și că înjurăturile de cele sfinte sunt blasfemii la adresa divinității, prin urmare sunt un păcat. De cealaltă parte, se situează cei care susțin că înjurătura de cele sfinte nu aduce

niciun prejudiciu divinității, fiind golită de conținut lexical, o simplă formulă stereotipă. Mai mult, gânditori ca Paul Zarifopol, Emil Cioran sau Alexandru Paleologu au scos în evidență virtuțile terapeutice, eliberatoare și artistice ale înjurăturii.

În capitolul *Limbaajul licențios în cultura română*, autorul definește termenul *licențios*, echivalându-l cu un enunț scris sau vorbit (cântat), care conține termeni obsceni sau înjurături. El operează o distincție între licențiozitatea textuală și cea de conținut. Prima este limitată la nivelul limbajului, iar a doua este etichetată drept pornografie, erotism, vulgaritate etc.

În *Limbaajul licențios în folclor*, analiza se axează pe două aspecte complementare: consemnarea acestuia în culegerile de folclor și interpretarea sa. Culegătorii de folclor optează pentru una dintre cele două metodologii: una „intervenționistă”: materialul va fi supus modificărilor subiective și una „neintervenționistă”: producțiile populare își conservă autenticitatea, nefiind supuse remedierilor. Existența licențiozității în folclor nu s-ar justifica dacă nu ar îndeplini un rol esențial în viața satului. Pentru o bună înțelegere a înjurăturilor și obscenităților din operele populare, este necesară nu doar analiza textelor respective, ci o luare în considerare a contextului spațio-temporal al celui care le-a transpus în pagină. Există anumite momente în viața satului în care este permisă proferarea limbajului trivial (șezători, clăci, nunți, sărbători, târguri, hore etc.). Atunci se pot rosti expresii deocheate spre amuzamentul participanților. Cu atare prilejuri, exprimarea publică necenzurată devine permisă. Lucrurile care în alte circumstanțe ar scandaliza devin acum prilej de voie bună. Funcția comică a licențiozității se circumscrie unei funcții sociale, contribuind la constituirea sentimentelor pozitive, la consolidarea solidarității grupului. Astfel de texte eliberează și o funcție satirică, prin intermediul căreia se ironizează anumite aspecte din viața comunității sătești. Se mai poate identifica și o funcție apotropaică a limbajului injurios: potrivit credinței populare, râsul izbăvește ființa și o ține departe de influența spiritelor rele. Obscenitatea prezentă în jocuri va fi autorizată de popor și nu este resimțită ca însemn al vulgarității și al pornografiei. (A se vedea *Jocul ursului*, *Bungherii*, *Ariciul*). De asemenea, în ghicitori, motivele obscene se subordonează funcției ludice și comice.

Limbaajul licențios în literatura cultă (sec. al XVII-lea și al XVIII-lea) apare într-un stil distins, limbajul textelor bisericesti și al cronicilor menținându-se în limita decenței. Atunci când apar, termenii obsceni sunt folosiți cu sensul lor propriu. O fină interpretare realizează autorul în ceea ce privește limbajul obscen la Ion Creangă (și snoavele măscăroase) și Mihai Eminescu (și licențiozitatea în manuscris). În ședințele de la *Junimea* se citeau istorioare porcoase, descrise toate printr-un stil coroziv. La Caragiale, se observă mai degrabă absența înjurăturilor (cu excepția câtorva drăcuiești), fapt care nu se poate afirma despre stilul autorului în viața reală. Arghezi îmbogățește lexicul poeziei cu cuvinte vulgare, nemaîntâlnite până atunci în operele lirice. Prozatorii interbelici cultivă decența în limbaj; derapaje se înregistrează în vorbirea personajelor, dar și acestea sunt mascate de apanajul calofiliei. Autorul nu pierde din vedere nici atitudinea lirică a poezilor avangardiști raportată la limbajul obscen. Sunt amintite operele emblematice aparținătoare acestui curent literar. I se rezervă și lui Rebreanu un scurt subcapitol, în care autorul inventariază cele mai uzuale sudălmi (temperate, totuși) din romanele sale *Ion* și *Răscoala*.

Anii '30 și dezinhibarea limbajului, precum și *Mihail Sadoveanu și arta camuflării* sunt alte subcapitole care stau în atenția lui Octavian Laiu-Despău. Autorul insistă asupra deșănțării limbajului (în primul) și asupra feririi acestuia de derapaje dezlănțuite (în al doilea).

În *Anii '50 și naturalismul lingvistic* găsim precizarea că pe la jumătatea secolului trecut apare în romane și volume de poezii tendința ca personajele/eul liric să împrumute felul de a vorbi al oamenilor obișnuiți. Din economia cărții nu putea să fie trecut cu vederea un scriitor precum Marin Preda și autenticitatea imprecăției. Înjurăturile apar în romanele lui exact acolo unde li se simte nevoia, pentru a reda cititorului senzația de realism și nedisimulare a spuselor.

În capitolul *Perioada post '89 – Detabuizarea și dezlănțuirea limbajului* se insistă pe dispariția cenzurii specifice regimului totalitar. Are loc o descătușare a expresiei literare fără precedent. „[...] Limbaajul grosier al personajelor sau al autorului-narator se vrea o marcă a autenticității, a sincerității scrierii, debarasate de orice inhibiții. Se caută să se reproducă cât mai fidel vorbirea reală, «de stradă», a anumitor tipologii umane și medii sociale, ducând naturalismul lingvistic la extrem, fără

perifraze și puncte de suspensie” (p. 349). Unii critici constată în utilizarea înjurăturilor o invitație la lectură a unui public cât mai numeros, stratagema fiind aceea de câștigare a notorietății auctoriale și de creștere a vânzărilor.

În capitolul *Limbajul erotic* sunt oferite câteva mostre de obscenitate carnală, aparținătoare unora dintre scriitorii care s-au afirmat după 1989. În *Precizări și justificări* sunt citate opiniile autorilor care scriu fără zăbrele, motivându-și opțiunea că nu fac altceva decât să vorbească așa cum procedează și cititorii. Autorul pomenește și înjurăturile fictive, adică acele cuvinte licențioase inventate de scriitorii de SF. În ceea ce privește traducerea limbajului licențios, Octavian Laiu-Despău realizează o radiografie a felului în care se traducea înainte de '89 și a celui în care se traduce începând cu această dată. Dacă limbajul din originale este frust și nemenajat, cititorii se așteaptă să regăsească și în traducere aceeași manieră de prezentare a faptelor: „În esență, teoria pare simplă și de bun-simț, însă punerea ei în practică s-a dovedit adeseori o întreprindere anevoioasă. De câte ori pasajele infame nu au fost expurgate, trunchiate sau îmblânzite în traducerea noastră puritană. Motivele ar fi destule: lipsa unei tradiții solide a traducerii limbajului trivial, comoditatea conformismului, pudoarea exagerată care-l opește pe traducător să aștearnă pe hârtie cuvintele proscrise, un academism nemotivat, dorința de a proteja cititorul, de a nu-l șoca și a nu-i leza simțul decenței, teama ca vulgaritatea să nu se răsfrângă asupra traducătorului însuși sau tendința de a îndrepta și «îmbogăți» textul original” (p. 371). În cele din urmă, traducătorii români au practicat, chiar dacă cu o oarecare întârziere, dezinhibiția impusă de autorii autohtoni.

Limbajul obscen în teatru cunoaște câteva răbufniri la începuturile sale, pentru ca apoi să fie contestat; ca și în cazul altor genuri literare, și cel dramatic suferă un veritabil reviriment după '89, însă reacțiile publicului s-au scindat: unii spectatori au încurajat promovarea înjurăturilor pe scenă, în vreme ce alții, invocând considerente estetice, au mers cu negarea până într-acolo încât au oprit desfășurarea reprezentației.

Licențiozitățile din filme, nelipsite, dar destul de domolite înainte de Revoluție, au irupt odată cu abolirea comunismului. În mai toate filmele regizate după '89, înjurături dintre cele mai deochiate devin personaj principal. Limbajul, descătușat de cenzura ceaușistă, caută să-și reintre în rosturile sale primare și, de ce nu, chiar primitive.

Nici limbajul licențios din muzica hip-hop, apărută după anii '90, nu este mai prejos. Aceasta abundă în înjurături, câștigarea publicului, dar și a recompenselor materiale fiind recunoscute ca deziderate, la modul declarativ, de către interpreți. „Exprimarea descătușată, lipsită de orice constrângeri, se vrea o garanție a libertății și o marcă a identității de grup. E o formă de răzvrătire și răzbunare contra conformismului și a interdicțiilor trecute și prezente. Se trece însă ușor la abuz și gratuitate” (p. 410).

În *Limbajul licențios în presa scrisă*, autorul face remarcă potrivit căreia prin înjurătură se înțelege orice formă de adversitate: calomnie, denigrare, injurie, batjocură, blamare, critică, dezaprobare. În presa comunistă, structuri ale înjurăturii propriu-zise n-au existat decât doar sub forma aparent nevinovată a unei substituiri deliberate de litere. Expresia injurioasă în sine este, așadar, absentă în presa scrisă românească, iar atunci când totuși se strecoară, trezește reacții aprinse din partea publicului cititor și a organelor de presă. În zilele noastre, tabuul încetățenit din jurul limbajului licențios rămâne în vigoare în presa centrală, cu toate că prefigurează semne de fisurare. Revistele de satiră, în schimb, sunt cele care au îmbrățișat cu mare deschidere universul lingvistic obscen.

Nu putea lipsi un capitol referitor la limbajul licențios la radio și TV. Autorul amintește de îngrădirea pe care o manifestă CNA-ul în ceea ce privește limbajul folosit în cele două surse media. Cu toate acestea, se remarcă o relaxare a tabuurilor existente în exprimarea injurioasă. Pentru a fi în topul audiențelor, realizatorii de emisiuni sunt dispuși să facă anumite concesii ale exprimării nuanțate, în direcția plasării acesteia sub zodia licențiosului și chiar a trivialului, fapt care amenință cu pierderea unui anumit procent din public. „Elementul licențios la radio și televiziune funcționează ca intensificator afectiv menit să trezească reacții emoționale puternice în spectator (amuzament, surpriză, indignare, șoc), menținându-i astfel vii atenția și interesul” (p. 429).

Nici înjurăturile scriitorilor, cunoscute din jurnale, scrisori, amintirile prietenilor, interviuri și înregistrări televizate, nu scapă de sub lupa autorului. În acest sens, el relatează despre plăcerea de a înjura a lui B. P. Hasdeu, Mihai Eminescu, I. L. Caragiale, Ioan Slavici, Octavian Goga, Ion Minulescu, Panait Istrati, Marin Preda, Fănuș Neagu, Nichita Stănescu, Emil Cioran, Constantin Noica, Mircea Dinescu, Adrian Păunescu.

În partea a treia a cărții, „*Mituri*” despre înjurături, autorul pornește de la lucrarea lui Timothy Jay, *Why We Curse* („De ce înjurăm”), păstrând accepțiunea termenului *mit* dată în studiul inițial: „idee împărtășită de mulți, dar falsă” (p. 439). Autorul a operat o selecție a miturilor lui Jay, le-a adaptat și adăugit pentru a se potrivi culturii românești.

Românii sunt pe primul loc la înjurături (sau cel puțin în Top 3 după unguri și ruși).

Octavian Laiu-Despău este de părere că „nu avem date și motive întemeiate să spunem că românii înjură semnificativ mai mult decât alte popoare, cu atât mai mult să afirmăm că ne situăm în vârful piramidei” (p. 442).

În trecut nu se înjura deloc sau nu așa de mult ca în prezent.

ebeneficiind de date precise, este imposibil să se stabilească cu obiectivitate cât de mult și în ce circumstanțe se înjura în trecut.

„E drept însă că nivelul de expunere culturală a limbajului licențios e mai pronunțat în prezent ca oricând. Libertatea de expresie din mass-media și producțiile artistice ating cote nemaîntâlnite, fapt ce poate induce părerea că acum se înjură mai teribil decât în trecut. De fapt, cenzura tenace din alte timpuri masca eficient realitatea concretă” (p. 443).

Înjurăturile au fost aduse de străini care i-au corupt pe autohtonii puri.

„Din păcate, ipoteza inocenței milenare a poporului român în materie de limbaj crud e neîntemeiată. Majoritatea termenilor obsceni neoași sunt de origine latină, iar semantismul multor formule de înjurături trimite către modelul de sexualitate romană, în care posesiunea sexuală, de toate felurile, era echivalentă cu afirmarea bărbăției, a puterii și dominației” (p. 444).

Popoarele civilizate (occidentale) înjură mai puțin decât cele mai puțin civilizate (orientale).

„Tăria înjurăturilor e percepută diferit în limbi diferite pentru că și tabuurile lingvistice încălcate diferă de la o cultură la alta. O expresie care nouă ni s-ar părea naivă, altora ar putea să le dea fiori” (p. 445).

Doar oamenii needucați înjură.

„Sunt persoane cu studii superioare – medici, profesori, avocați – care înjură de mama focului și, de asemenea, sunt oameni fără prea multă școală care nu au această deprindere” (p. 446).

Cei care înjură au un vocabular limitat.

„Sărăcia vocabularului nu se corelează direct proporțional cu pornirea către înjurături. O persoană cu un lexic vast poate foarte bine să injure copios” (p. 446).

Înjurăturile sunt rele și nu aduc nici un beneficiu.

„Studii comportamentale și psihologice au demonstrat o serie de beneficii pe care le aduc înjurăturile atât la nivel personal, cât și interindividual. Printre efectele pozitive se numără: atenuarea stresului și tensiunii psihice, reducerea durerii, inhibarea agresiunii fizice, semnalizarea unui potențial pericol pentru alții, marcarea identității, întărirea solidarității și coeziunii sociale de grup sau promovarea unei atmosfere informale” (p. 447–448).

Înjurăturile pot fi eliminate din uz.

„Că le place sau nu unora, înjurăturile și obscenitățile fac parte integrantă din limbajul natural uman și ele nu au cum să fie impuse sau interzise prin decretele arbitrare ale unor instanțe exterioare limbii” (p. 448).

Octavian Laiu-Despău își încheie cartea cu trei capitole incitante: *Înjurătura în citate*, *Dicționar de termeni și expresii obscene* și o *Anexă (Mic dicționar de termeni religioși care apar în înjurături) (exemple din literatură)*.

În întreprinderea sa, autorul dă dovadă de o foarte bună situație în peisajul literar și cultural, în general, românesc, printr-o lăudabilă cunoaștere a întregii literaturi și psihologii sociale ale poporului român. Analizele sale reconstituie când profilul unui lingvist consacrat, când pe acela al unui exeget

literar cu mare experiență în dibuirea tainică a sensurilor care nu se lasă ușor deciptate. Tot acest cumul de calități vine în contextul în care Domnia-Sa nu deține, ca formație profesională, diplomă în vreuna din specializările amintite anterior, ci este medic! Acribia filologică, stilul captivant și investigațiile minuțioase sunt ingredientele unei citiri acaparatoare, ale unui stil bine strunit, care îl determină pe lector să nu abandoneze cartea decât la finalul celor 497 de pagini ale sale. Cutezanța autorului de a scrie despre limbajul înjurăturilor este justificată de o deplină deținere a competențelor necesare unei abordări științifice avizate, situate la confluența pragmaticii lingvistice cu critica și istoria literară. Mesajul îndrăzneț al cărții anunță o lucrare de referință, care va intra rapid în bibliografia de specialitate a domeniului limbajului tabu, atât prin inserțiile teoretice, cât, mai ales, prin exemplele extrase din vasta literatură română.

Daiana Felecan
Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca
Centrul Universitar Nord Baia Mare
Facultatea de Litere
Departamentul de Filologie și Studii culturale
Baia Mare, Str. Victoriei, nr. 76

Nicolae Saramandu, *Limba română. Originile*, București, Editura Academiei Române, 2021, 216 p.

O contribuție importantă la cunoașterea procesului de formare a limbii române din nordul și din sudul Dunării o reprezintă cartea *Limba română. Originile*, scrisă de cunoscutul lingvist Nicolae Saramandu. Lucrarea este structurată în două părți: „Problema originilor este tratată în primele două studii – *Formarea dialectelor românești și Fondul lexical latin al limbii române* – pe baza lucrărilor lexicografice și a atlaselor lingvistice” (Saramandu 2021: *Prefață*). Prima parte prezintă informații despre formarea limbii române din perspectiva geografiei lingvistice, iar în cea de-a doua parte, autorul formulează opinii critice pe marginea unor lucrări recente de istorie a limbii române și o „nouă interpretare” a documentului de limbă română „Torna, torna, fratre”.

În *Introducere*, Nicolae Saramandu a pornit de la opinia lui Eugen Coșeriu, care discută formarea dialectelor românești prin analogie cu dialectele limbii italiene și spaniole. După cum apreciază Eugen Coșeriu, dialectele limbii române, spre deosebire de dialectele României occidentale au avut la bază „o limbă comună”. (Coșeriu 1996: 83, *apud* Saramandu 2021: 11).

În primul capitol, intitulat *Romanizarea. Cucerirea romană în Sud-Estul Europei*, este abordat procesul de romanizare la nord și la sud de Dunăre. În anul 229 î.Hr. a început romanizarea în S-E Europei. „Procesul de romanizare s-a extins spre interiorul Peninsulei Balcanice în anul 46 î.Hr., iar în urma războaielor traco-dace din 101–102 d.Hr. și 105–106 d.Hr., Dacia a devenit provincie romană” (Saramandu 2021: 11). În analiza sa, Nicolae Saramandu observă că acest subiect a creat interes pentru lingviștii români și străini, apreciind existența celor „două zone de influență culturală – latina la nord, greaca la sud” (*idem*). Limba latină s-a folosit la nivel oficial, în instituții, în învățământ, precum și în contactele directe cu populația romană cuceritoare. În interiorul comunității, autohtonii vorbeau limba traco-dacă. Astfel, „a fost o fază de diglosie, urmată ulterior de bilingvism, folosind limba latină ca limbă principală de comunicare și abandonând treptat limba maternă”. (IR I 2019: 23–24, *apud* Saramandu 2021:12).

În subcapitolul *Factorii care au contribuit la procesul de romanizare*, autorul, specialist în problemele de dialectologie și de istorie a limbii române, menționează *itinerariile romane* ca prim factor de răspândire a limbii latine. Orașele construite de romani au contribuit la însușirea limbii latine de autohtoni, fenomenul extinzându-se, prin administrație, și în mediul rural. De asemenea,

sunt descriși și alți factori care au contribuit la romanizare: *factorii economici, serviciul militar, învățământul și creștinismul*. Parcurgând capitolul, aflăm că „procesul de romanizare a cuprins populația autohtonă, atât din nordul, cât și în sudul Dunării.” (Saramandu 2021: 12). Un rol important în omogenizarea procesului de romanizare la nord și la sud de Dunăre l-a avut *Via Egnatia*, cunoscută, în dialectul aromân, sub numele de *Calea Mare*, care leagă provincia istorică Macedonia, romanizată cu două secole înainte, de Nordul Dunării, ca principala rută comercială.

În cel de-al doilea capitol, *Formarea dialectelor românești*, autorul prezintă particularitățile fonetice și lexicale ale celor patru dialecte ale limbii române: aromân, meglenoromân, istoromân și dacoromân. În continuare, este prezentată o parte teoretică legată de *factorul timp* determinant în procesul de romanizare. Acesta se referă la perioada de „română comună” care începe în secolul al VI-lea, când se încheie perioada latinei vulgare și începe procesul de formare a limbilor romanice și se încheie în secolul X, când are loc „deplasarea” aromânilor în actualele așezări” (Saramandu: 18). Toate aceste schimbări comune care s-au produs în toate dialectele românești au avut un puternic impact, fapt ce a contribuit la „caracterul unitar al limbii române.” (*idem*). În acest capitol sunt analizate schimbările fonetice, pornind de la teoria lui Al. Philippide care pe baza lor a identificat tipul moldovenesc și cel muntenesc la nivelul limbii române:

„[7] monoftongarea diftongului *ea* > *a*, când în silaba următoare se găsește vocala anterioară *e*: *leáge* > *lége*, *feáte* > *féte*;

[28] monoftongarea diftongului *ea* > *a* și trecerea vocalei *a* la *ă* după consoane labiale când în silaba următoare nu se găsește o vocală anterioară (*e, i*): *feátă* > *fătă*, *mer* > *măr*;

[30] depalatalizarea consoanelor *ș, ž*, ceea ce a determinat apariția schimbărilor *ea* > *a* (cf. [7]), *e* > *ă* (cf. [28]) și *i* > *î* după aceste consoane: *šade*, *šad*, *š*; *služášte*, *služásc*, *žimblă*” (Saramandu: 18)

Făcând analogie cu exemplele lui Al. Philippide pentru schimbările produse în graiurile de tip muntenesc și graiurile de tip moldovenesc, Nicolae Saramandu, analizând reflexele fonetice ale diftongului „ea” în diferitele graiuri ale dialectului aromân în cuvântul „cămașă”, observă că schimbările fonetice au avut loc și în dialectul aromân. Pe baza anchetelor de teren, Nicolae Saramandu a observat că formele curente pentru graiurile pindean și grămostean sunt „*cămăși*”. Astfel, autorul afirmă că „se păstrează fonetismul din româna comună” (*ibidem*, 19). În graiurile fărșerot și grabovean forma este *cămășă*, similară cu cea din graiurile de tip moldovenesc. (vezi Saramandu: 19). Dintre particularitățile vocalice definitorii ale acestor graiuri, autorul, cunoscut lingvist și fonetician, a observat că în graiurile grămostean și pindean există 7 vocale, în timp ce în graiurile grabovean și fărșerot sunt doar 6 vocale.

În cel de-al treilea capitol, intitulat *Fondul lexical latin al limbii române*, autorul face o cercetare despre inventarul cuvintelor latine pe baza lucrării *Istoria limbii române*, volumul I (2018). Nicolae Saramandu, luând în considerare atlasele dialectale apărute recent, dicționarele și glosarele dialectale, rezultatele obținute în urma propriilor cercetări de teren a adăugat la lista din tratat cuvinte de origine latină, prezente astăzi în dialectele limbii române și neconsemnate de autorii capitolului din tratat (vezi *Tratatul de istorie a limbii române*, 2019).

În următorul capitol *Împrumuturi vechi slave în limba română*, este prezentată teoria de „continuum romanicum”. În secolul VII, slavii au pornit în cucerirea cetății Bizanțului, iar în momentul pătrunderii în sudul Dunării au găsit o populație romanizată. După o perioadă de bilingvism, slavii și-au părăsit limba proprie și și-au însușit limba română. Ca argumente, sunt prezentate o serie de particularități fonetice, morfologice și lexicale. O trăsătură morfologică este utilizarea vocativului în „-o” pentru substantivele de gen feminin „soro, Florico” (Saramandu 2021: 49). La nivel fonetic, reputatul lingvist observă la dialectul meglenoromân, un fenomen similar cu dacoromâna precum rostirea vocalei *e* ca *je* la inițială de cuvânt. „Principala sursă a diftongului *je* la inițială de cuvânt sunt însă cuvintele de origine latină, prin trecerea consoanelor *l, h* la *ǰ*: dr. *ǰepure*, *ǰerta* (din *lepure*, *lerta*), mr. *ǰer*, *ǰerb* (din *her* ‘fier’, *herb* ‘fierb’).” (*ibidem*, 49). Nicolae Saramandu precizează că în provinciile romanizate din nordul și din sudul Dunării s-a format un „continuum romanicum”.

În capitolul *Împrumuturi latino-romanice și românești în limba bulgară* (pe baza *Atlasului dialectal bulgar*), N. Saramandu prezintă elementele latino-romanice din limba bulgară pe baza opiniilor cercetărilor cunoscute precum Th.Capidan, lingviștii bulgari St.Romansky și Petar Skok, H. Mihăescu. În urma studiului făcut de Th.Capidan în anul 1923, acesta afirmă că poporul roman a stabilit cele mai strânse legături cu slavii și bulgarii. Ilustrul învățat completează afirmația lui Th. Capidan, opinând că „Cuvintele autohtone se întâlnesc în toate dialectele românești (dacoromână, aromână, meglenoromână, istroromână), în proporție inegală.” (Saramandu 2021: 100). Astfel, Nicolae Saramandu afirmă că în secolul al VI-lea, în Tracia, pe teritoriul actualei Bulgaria, în partea sudică se vorbea o limbă pe care o înțelegea populația romanizată.

În subcapitolul *Repartiția geografică a împrumuturilor latino-romanice și românești din limba bulgară*, autorul prezintă mai multe categorii: *termeni* romanici *pan-slavi*, *termeni* romanici *comuni limbilor sud-slave*, *termeni* romanici *întâlniți în limbile bulgară și macedoneană*, *termeni* *romanici sau românești atestați numai în limba bulgară*. Nicolae Saramandu afirmă că anumiți termeni pan-slavi s-au extins pe teritoriul Bulgariei, după cum se poate observa în răspândirea cuvântului „*kóleda*”. Raportându-se la cuvintele de origine romanică comune limbii bulgare și limbilor sud-slave, Nicolae Saramandu observă că anumiți termeni au distribuție geografică specifică precum „*mător*”, „*úrda*” (în vest), „*fasúl*” (în vest și sud), iar „*kurúna*” (în vest și nord) „Având în vedere această repartiție geografică, cuvintele de mai sus pot fi considerate *împrumuturi latino-romanice* care au cuprins și teritoriul Bulgariei, dar ele pot fi, în bulgară, împrumuturi din limba română.” (Saramandu 2022: 120):

- „*mător*” adj. ‘(despre animale, plante) bătrân, vârstnic; matur, copt’: din lat. *maturus* (înrudit cu vsl. **matorŭ*, **materŭ*, cu largă răspândire în limbile slave)”.
- *kurúna*; sub aspect fonetic, forma *kurúna* din bulgară e identică cu dr.,mr. și ar. „*curúnă*”.
- *Kóleda*- *Crăciun*. N. Saramandu afirmă că acest termen este răspândit în limbile slave și îl întâlnim pe o vastă întindere a Bulgariei, dar că acest cuvânt nu se regăsește în limba română.

În capitolul „*Raporturile interdialectale din perspectiva geografiei lingvistice*”, N. Saramandu pornește de la afirmația lui G. Ivănescu „Numărul asemănarilor este în realitate cu mult mai mare decât au crezut Densusianu și Papahagi, iar cercetătorii trebuie întâi de toate să stabilească aria lor precisă în nordul Dunării și după aceea să dea acestor fapte interpretarea «istorică» justă” (Ivănescu 1980: 301, apud Saramandu 2021:127). Autorul apreciază că G. Ivănescu afirmă acest aspect din cauza informațiilor insuficiente de geografie lingvistică la care au avut acces acești cercetători, în ceea ce privește răspândirea teritorială a dialectelor. N. Saramandu observă că în studiile anterioare, nu existau atlasele lingvistice ale tuturor dialectele, iar, din acest considerent, a fost împiedicat procesul de interpretare a faptelor dialectale la momentul respectiv.

În capitolul *Lat. conventare și urmașii săi în dialectele românești* sunt analizate cuvinte prezente în dialectul aromân. În urma anchetelor de teren, Nicolae Saramandu a întâlnit verbul *cuvintédŭ* ‘vorbesc’ (față de *zburăscu*, în restul dialectului aromân), termen folosit de o persoană din grupul pindean, de vârsta a doua din Tesalia, Grecia. Cuvântul este atestat în DDA cu formele *cuvintédŭ* și *acuvintédŭ*, cu *sensurile* de „cuvânta, «parler; causer»”. Nicolae Saramandu afirmă că „originea termenului *cuvintédŭ* s-ar afla cuvântul albanez *kuvëndonj*, pătruns în aromână prin filiera limbii grecești.” Raportându-se la substantivul *cuvëndă* ‘cuvânt, convorbire’, prezent în dialectul aromân, N. Saramandu observă că substantivul „*cuvëndă*” apare și în dicționarele care au precedat DDA. Este vorba despre Dalametra 1906 și Nikolaidis 1909, lucrări ilustrative pentru graiul pindean din Livadi Olimpou (Grecia). Dat fiind că în cele două dicționare nu este precizat verbul *cuvintédŭ*, N. Saramandu precizează că nu există o legătură etimologică între cele două cuvinte. „Așadar, verbul aromânesc *cuvintédŭ* provine din lat. *conventare*, la fel ca în celelalte două dialecte românești în care este atestat: dr. *cuvânta*, ir. *cuvintă*. Termenul nu există în dialectul meglenoromân. În aceste două dialecte s-a moștenit și lat. *conventum* > dr. *cuvânt*, ir. *cuvint*.” (Saramandu 2021:138). În urma cercetărilor teoretice, acesta apreciază că „nu există *cuvendu* și nici *cuvendeđu*, ci numai *cuvëndă* și

cuvinteq^U” Atfel, concluzionează că „ar. *cuvendă* nu provine din lat. *conventum*, ci e un împrumut din gr. *κουβέντα*; în schimb, din lat. *conventare* provine ar. *cuvinteq^U* (cu grupul consonantic **nt** conservat, netrecut la **nd**), care nu poate fi un derivat de la *cuvendă*”.

În capitolul *Sine (sinea) în dialectele românești sud-dunărene*, autorul a pornit de la articolul publicat în volumul „*Sintaxa ca mod de a fi*”. *Omagiu Gabrielei Pană Dindelegan, la aniversare*, Editura Universității din București, 2017, p. 369–371). Acesta observă că pronumele reflexiv „sine” are forme atestate în dialectul aromân și istroromân, neavând o variantă recunoscută în dialectul meglendoromân. Dialectologul precizează că acest cuvânt este folosit în dialectul aromân, în articolul lui Tache Papahagi, în anul 1929. Continuând analiza a acestui pronume, el apreciază că forma pronumelui „sine” nu este înregistrată de Th. Capidan în cunoscutele lucrări „*Fărșeroții*” (1931) și „*Aromânii. Dialectul aromân*” (1932), dar e atestată în *ILR II* (1969). În urma anchetelor de teren, N. Saramandu a întâlnit cuvântul la fărșeroții din Câmpia Muzachiei și la cei din sudul Albaniei. Este important de precizat că, în dialectul istroromân, pronumele *sine* capătă o altă formă „sire”. „În timp ce în istroromână *sire* apare numai ca pronume reflexiv, în aromână *sine* se folosește numai ca substantiv, inclusiv la forma articulată *sinea* (nu și *sinele*)” (*ibidem* 143)

În capitolul *Câteva concordanțe lexicale între dacoromână și dialectele românești sud-dunărene*, N. Saramandu analizează câteva cuvinte prezentate de Vasile Frățilă în volumul „*Lexicografie și toponimie românească*” (Editura Facla, Timișoara, 1987). În urma analizei, observăm concordanțele stabilite cu dialectele românești sud-dunărene, prezentând asemănările dintre aceste dialecte și graiurile dacoromâne nord-vestice:

„*dămândăciune* (< lat. *demandatio*, *-onem*) ‘poruncă’. Cuvântul a fost înregistrat în județul Caraș-Severin și, așa cum remarcă Vasile Frățilă, „constituie o nouă coincidență banato-aromânească” (p. 36) (cf. ar. *dimindăciune* ‘rugămintă, dorință’, DDA s.v.)” (*ibidem*, 145)

„*flamă*. Pe drept cuvânt Vasile Frățilă afirmă că *flamă* ‘căldură mare, arșiță’ este un „termen de origine latină” (p. 50). Cuvântul latinesc, menționat de autor, este *flamma* ‘flacăra’, înregistrat cu acest sens în aromână: ar. *flámă (fleámă)* (DDA s.v.). Subliniem originea latinească a cuvântului, așa cum se precizează în DA și în DDA, pentru că din MDA, s.v. *flámă*, nu rezultă că termenul ar fi moștenit din latină. Deși se menționează faptul că termenul este regional, întâlnindu-se numai în Transilvania, pentru originea lui se trimite, în MDA, la fr. *flamme* și lat. [savant] *flamma*.

Flamă e înregistrat în dacoromână (în zona Blajului, a Aiudului, dar și în Munții Apuseni) și cu sensul de ‘mulțime, lume multă’ (*flamă de oameni* ‘mulțime de oameni). Pentru evoluția de sens de la ‘flacăra’ la ‘mulțime’, V. Frățilă trimite la ar. *jar* ‘jărat’ și ‘mulțime’: *jar di fumeále* ‘mulțime de copii’ (DDA s.v. *jar*)” (*ibidem*)

„*mușat*. Pentru acest adjectiv, care în DLR are o singură atestare, în Munții Apuseni, V. Frățilă mai adaugă una, din Țara Hațegului, preluată din volumul de *Colinde din Ardeal* al lui Alexiu Viciu. Cuvântul e același cu ar. *mușat*, reprezentând încă o concordanță cu graiurile dacoromâne nord-vestice. Cuvântul, care a fost apropiat de dr. *frumos*, provine probabil din lat. *(in) *formosiatius*, soluție etimologică propusă de Tache Papahagi (cf. DDA s.v. *mușeat*), acceptată, se pare, în MDA (s.v. *mușat*) unde, în ceea ce privește etimologia, se face trimitere la ar. *mușat*” (*ibidem*)

În subcapitolul *Note etimologice*, N. Saramandu s-a ocupat de originea câtorva cuvinte românești a căror etimologie este necunoscută. Acest studiu s-a realizat pe baza *Micului dicționar academic* (MDA), făcând referire la dialectele cuvintelor. Cuvântul „buiamac” apare sub forma de „*bujmăcît* ‘buiamac, buimăcît’ ” (*ibidem*, 151). În dialectul meglendoromân, termenul are formă de verb la participiu „*bumăcăs*”, făcând referire la dr. *bui măci*. N. Saramandu trimite la „tc. *büyülemek* v.t. ‘a fermeca, a vrăji’ (apud. Saramandu, *Dicț. turc-român* 59 s.v.).

În *Note etimologice și lexicale aromâne*, autorul prezintă raporturile dintre românitatea nord-dunăreană și cea sud-dunăreană, pe baza studiilor realizate de profesorii lui, Florica Dimitrescu și Alexandru Niculescu. Acesta face referire la continuitatea populației romanizate, prezente la nord și la sud de Dunăre. În urma cercetărilor de teren pe care le-a făcut la aromânii din țările balcanice și a

cercetărilor științifice pe culegerilor de texte aromâne, reprezentative pentru graiul pindean, publicate în Grecia, N. Saramandu observă câteva cuvinte neatestatate în „*Dicționarul dialectului aromân*” (1974), al lui Tache Papahagi.

amó adv. ‘acum’. N. Saramandu precizează că desi era înregistrat în DDA, adverbul „*amó (amú)*” a fost atestat de doamna Manuela Nevaci în localitatea Siracu. „În Siracu este păstrat adverbul *amó* [...], înlocuit în toate graiurile aromânei de *tora*. [...] Locuitorii din Siracu știu că numai în graiul lor se păstrează [acest cuvânt], fapt recunoscut și de locuitorii satelor învecinate” (apud. Saramandu, Nevaci 2013: 91). Autorul observă că termenul este concurat de grecescul „*tora*”.

arár adv. ‘rar’. *Anîscú grĂnlu. Anîscú aráru*. [A răsărit grăul. A răsărit rar.] (apud. Saramandu, Busbukis 2011/150) (localitatea Orthovuni, Pind). Et.: lat. **rarus**. Acest cuvânt este atestat cu cele două forme în DDA „rar”, folosit în graiul pindean și „*arár*”, vorbit de aromânii din Dobrogea.

cîrnăt s. f. pl. ‘bucăți de carne crudă’. *La foc !, cum sîteá, bígá súla cu cîrnăt ta si u frigă*. [La foc, cum stătea, puse proțapul cu cărnați ca să o frigă.] B 108/7 (localitatea Cocli, Pind). Et.: lat. **carnaci**. În aromână, termenul apare sub forma de *lucáncu (lucánic)*.

În *Note lexicale aromâne* sunt analizați câțiva termeni extrași din lucrările lui Antoni D. Bousbouki, Zoe Papazisi-Papatheodorou și Wolf Dietrich, Thede Kahl, Geórgios Sárros. N. Saramandu apreciază că sensurile anumitor termeni nu sunt ilustrați cu citate. „Atunci când a fost cazul, am semnalat prezența cuvintelor în celelalte dialecte românești; am făcut, de asemenea, referiri la aromâna vorbită în Dobrogea.” (*ibidem*, 171)

apúc vb. intr. ‘(despre zgomote) a înceta’ (< lat. *aucupari*).

„cum earámú afoáři (...), avdzámú plîndzéri și yineá di núndru di biseárici (...), alá cându indrámú núndru, *apucári*” [cum eram afară (...), auzirăm plânsete ce veneau dinăuntrul bisericii (...), dar când intrarăm înăuntru, încetară] Ist 110/1–5. N. Saramandu semnalează că în dicționarele aromânei, nu apare sensul de „a înceta” pentru cuvântul *apúc*.

ndeámin s. m. și adj. ‘geamăn’ (< lat. *geminus*).

„Tușlu ș-Mișlu ira (...) *ndzeamińi* fraț” [Tușu și Mișu erau (...) frați gemeni] Par 70/2–3.

Cuvântul latinesc s-a păstrat în dacoromână și aromână. În aromână e bine atestat în mai multe graiuri (sub forma *dzeámin*), inclusiv în cel pindean (sub forma *ndzeámin*). La aromânii din mediul albanez și slav, termenul latinesc e concurat și, uneori, eliminat de cuvinte împrumutate: *bińác* (< alb. *binjak*), *blizńác* (< bg., mac. *bliznak*), acesta din urmă întâlnindu-se și la meglenoromâni (cf. Cap. 42 s.v. *blizńác*).

În capitolul *Rom. bărbie*, face referire la sensurile cuvântului *bărbie* înregistrate în *Dicționarul limbii române* (1913): *Dicționarul limbii române*. 1. ‘partea aceea a fălcii de jos, care, la oameni, formează o proeminență sub buza inferioară, *barbă*’; 2. p. ext. ‘partea grasă de sub barbă (la unele persoane), gușă, gușuliță’; 3. p. anal. (la animale) ‘carnea și pielea care atârnă la grumazul bouului și al vacii; ‘cele două bucăți de carne roșie de sub barba cocoșului’. Aceste sensuri sunt redată în franceză Cele trei sensuri sunt redată în franceză: 1. Bărbie, 2. bărbie dublă, 3. bărbia animalelor. Următoarele două sensuri ale acestui cuvânt sunt 4 p. ext. (în Brașov) ‘bucată de pânză, de mușama etc. care se leagă la gâtul copiilor, ca să nu se murdărească când mănâncă, bărbiiță’; 5 p. anal. ‘adâncătura de lângă muchea toporului’. Cuvântul de origine latină a fost analizat prima dată de Tiktin. Acesta nu i-a precizat și sensul de „anal (la animale)”. Spre deosebire de Tiktin care îi propune forma de plural a cuvântului, Sextil Pușcariu propune forma de singular „etimon lat. **barbilia*, -am (de la **barbile* ‘locul unde crește barba’)”. „În ceea ce privește originea cuvântului, se preia soluția dată de Tiktin (care e citat); *bărbie* „presupune o formă lat. pop. **barbilia*, -am (din **barbile* ‘locul unde crește barba’)”. Termenul latinesc e dat, însă, nu ca formă de plural (cum apare la Tiktin), ci ca formă de singular, ca la Pușcariu (care nu este, însă, citat).” (*ibidem*, 178). Revenind la originea cuvântului, N. Saramandu precizează că ambele variante au fost recunoscute: element moștenit din latină și termen derivat de la cuvântul „barbă”. În continuare, autorul precizează termenii întâlniți pentru cuvântul „bărbie” pentru dialectul aromân. În urma anchetelor de teren, acesta atestă următorii termeni: „*bărbúlŭ (gúșe cu bărbúlŭ* ‘gât cu bărbie’) în Moloviște, *bărbúl’e* în Gopeș (cele două localități, care se găsesc în R. Macedonia de Nord (...)) și *bîrbúlă*, formă notată la pindenii din Giurgea (Grecia) (*ibidem*, 184)

cercetărilor științifice pe culegerilor de texte aromâne, reprezentative pentru graiul pindean, publicate în Grecia, N. Saramandu observă câteva cuvinte neatestete în „*Dicționarul dialectului aromân*” (1974), al lui Tache Papahagi.

amó adv. ‘acum’. N. Saramandu precizează că desi era înregistrat în DDA, adverbul „*amó (amú)*” a fost atestat de doamna Manuela Nevaci în localitatea Siracu. „În Siracu este păstrat adverbul *amó* [...], înlocuit în toate graiurile aromânei de *tora*. [...] Locuitorii din Siracu știu că numai în graiul lor se păstrează [acest cuvânt], fapt recunoscut și de locuitorii satelor învecinate” (apud. *Saramandu*, Nevaci 2013: 91). Autorul observă că termenul este concurat de grecescul „*tora*”.

arár adv. ‘rar’. *Anîscú grĂnlu. Anîscú aráru*. [A răsărit grăul. A răsărit rar.] (apud. *Saramandu*, Busbukis 2011/150) (localitatea Orthovuni, Pind). Et.: lat. **rarus**. Acest cuvânt este atestat cu cele două forme în DDA „rar”, folosit în graiul pindean și ”*arár*”, vorbit de aromânii din Dobrogea.

cîrnăt s. f. pl. ‘bucăți de carne crudă’. *La foc !, cum sîteá, bígá súla cu cîrnăt ta si u frigă*. [La foc, cum stătea, puse proțapul cu cărnați ca să o frigă.] B 108/7 (localitatea Cocli, Pind). Et.: lat. **carnaci**. În aromână, termenul apare sub forma de *lucáncu (lucánic)*.

În *Note lexicale aromâne* sunt analizați câțiva termeni extrași din lucrările lui Antoni D. Bousbouki, Zoe Papazisi-Papatheodorou și Wolf Dietrich, Thede Kahl, Geórgios Sárros. N. Saramandu apreciază că sensurile anumitor termeni nu sunt ilustrați cu citate. „Atunci când a fost cazul, am semnalat prezența cuvintelor în celelalte dialecte românești; am făcut, de asemenea, referiri la aromâna vorbită în Dobrogea.” (*ibidem*, 171)

apúc vb. intr. ‘(despre zgomote) a înceta’ (< lat. *aucupari*).

„cum earámú afoáři (...), avdzámú plîndzéri și yineá di núndru di biseárici (...), alá cându indrámú núndru, *apucári*” [cum eram afară (...), auzirăm plânsete ce veneau dinăuntrul bisericii (...), dar când intrarăm înăuntru, încetară] Ist 110/1–5. N. Saramandu semnaleză că în dicționarele aromânei, nu apare sensul de „a înceta” pentru cuvântul *apúc*.

ndeámin s. m. și adj. ‘geamăn’ (< lat. *geminus*).

„Tușlu ș-Mișlu ira (...) *ndzeamińi* fraț” [Tușu și Mișu erau (...) frați gemeni] Par 70/2–3.

Cuvântul latinesc s-a păstrat în dacoromână și aromână. În aromână e bine atestat în mai multe graiuri (sub forma *dzeámin*), inclusiv în cel pindean (sub forma *ndzeámin*). La aromânii din mediul albanez și slav, termenul latinesc e concurat și, uneori, eliminat de cuvinte împrumutate: *bińác* (< alb. *binjak*), *blizńác* (< bg., mac. *bliznak*), acesta din urmă întâlnindu-se și la meglenoromâni (cf. Cap. 42 s.v. *blizńác*).

În capitolul *Rom. bərbie*, face referire la sensurile cuvântului *bərbie* înregistrate în *Dicționarul limbii române* (1913): *Dicționarul limbii române*. 1. ‘partea aceea a fălcii de jos, care, la oameni, formează o proeminență sub buza inferioară, *barbă*’; 2. p. ext. ‘partea grasă de sub barbă (la unele persoane), gușă, gușuliță’; 3. p. anal. (la animale) ‘carnea și pielea care atâră la grumazul bouului și al vacii; ‘cele două bucăți de carne roșie de sub barba cocoșului’. Aceste sensuri sunt redată în franceză Cele trei sensuri sunt redată în franceză: 1. Bərbie, 2. bərbie dublă, 3. bərbia animalelor. Următoarele două sensuri ale acestui cuvânt sunt 4 p. ext. (în Brașov) ‘bucată de pânză, de mușama etc. care se leagă la gâtul copiilor, ca să nu se murdărească când mănâncă, bərbiță’; 5 p. anal. ‘adâncătura de lângă muchea toporului’. Cuvântul de origine latină a fost analizat prima dată de Tiktin. Acesta nu i-a precizat și sensul de „anal (la animale)”. Spre deosebire de Tiktin care îi propune forma de plural a cuvântului, Sextil Pușcariu propune forma de singular „etimon lat. **barbilia*, -am (de la **barbile* ‘locul unde crește barba’)”. „În ceea ce privește originea cuvântului, se preia soluția dată de Tiktin (care e citat); *bərbie* „presupune o formă lat. pop. **barbilia*, -am (din **barbile* ‘locul unde crește barba’)”. Termenul latinesc e dat, însă, nu ca formă de plural (cum apare la Tiktin), ci ca formă de singular, ca la Pușcariu (care nu este, însă, citat).” (*ibidem*, 178). Revenind la originea cuvântului, N. Saramandu precizează că ambele variante au fost recunoscute: element moștenit din latină și termen derivat de la cuvântul „barbă”. În continuare, autorul precizează termenii întâlniți pentru cuvântul „bərbie” pentru dialectul aromân. În urma anchetelor de teren, acesta atestă următorii termeni: „*bărbúlŭ (gúșe cu bărbúlŭ* ‘gât cu bərbie’) în Moloviște, *bărbúl’e* în Gopeș (cele două localități, care se găsesc în R. Macedonia de Nord (...)) și *bîrbúlă*, formă notată la pindenii din Giurjea (Grecia) (*ibidem*, 184)

Informațiile lingvistice referitoare la fiecare dintre denumiri sunt precedate de explicații extrase din dicționarele generale ale limbii sau din diverse lucrări de zoologie. Un aspect care vine în completarea datelor, contribuind, în același timp, la plăcerea de a parcurge studiul, este numărul abundent de ilustrații reproduse după desenele biologului Miquel Duran (cărui, nu întâmplător, Joan Veny îi și dedică această carte). Astfel, Joan Veny stabilește conexiuni între domenii foarte diferite (etimologie, semantică motivațională, zoologie, medicină, antropologie etc.).

Història lingüística dels nostres peixos încununează, la 90 de ani, bogata carieră a lui Joan Veny. Studiul valorifică articole și comunicări, pe care savantul catalan le-a publicat, de-a lungul timpului, în legătură cu fauna marină.

Există o legătură specială între autor și fauna piscicolă. Joan Veny mărturisește că, în afara bibliografiei, a valorificat atât experiența personală, cât și discuțiile pe care le-a avut cu diverși biologi și lingviști.

Monografia se deschide cu secțiunea intitulată *Presentació* (p. 13–16), unde se expune scopul lucrării și se descriu succint structura și conținutul cărții. Problemele care l-au preocupat pe dialectologul catalan sunt urmărite pe parcursul a 4 capitole: *Aspectes generals*, *Noms d'espècies*, *Diacronia* și *Obres d'ictonímia comentades*.

Capitolul I *Aspectes generals* se deschide cu subcapitolul 1, intitulat *Problemes d'ictonímia catalana* (p. 19–33). Aici autorul își propune, pe de o parte, să semnaleze lacunele privitoare la cercetările și la materialul lexical valorificat în domeniul terminologiei piscicole, și pe de altă parte, să aducă soluții etimologice pentru termenii, care, până în prezent, nu s-au bucurat de atenția lingviștilor (p. 21). În Subcapitolul al 2-lea *Aspectes d'ictonímia balear* (p. 35–48), sunt prezentate straturile etimologice principale ale terminologiei piscicole baleare. Este vorba de straturile mozarab și arab (slab reprezentate) (38, 39), de stratul latin, preluat din greacă, de stratul de cuvinte latine, pătrunse în catalană exclusiv prin filiere (în urma contactului cu populațiile care au ocupat insulele și restul domeniului de limbă catalană), de stratul occitan (p. 43) și de cel genevez (p. 40, 41).

Foarte interesante sunt observațiile legate de influența limbilor prin care s-au transmis cuvintele de origine latină. Ele pun în evidență, pe de o parte, etimonul direct al denumirilor și, pe de altă parte, motivul pentru care evoluția unor cuvinte ca lat. *oculada* nu a avut, drept rezultat, în catalană, forma așteptată (**uiada*), pornind de la transformările fonetice regulate. Cu toate acestea, nu se identifică toate filierele etimologice. Rămâne nexplicată istoria cuvintelor *boga*, *congre*, *morena*, *mabre*, *pagre*.

Un lucru important de remarcat este faptul că autorul acordă o atenție deosebită motivației extralingvistice a denumirilor (de exemplu, pentru a explica denumirea etnică *genovès*, p. 42).

Subcapitolul conține și remarci foarte utile în ceea ce privește descrierea structurii dialectale a limbii catalane. Autorul observă că varianta catalanei din Ibiza ar putea forma, împreună cu graiurile din Valencia, o ramură aparte, pe baza denumirilor de pești comune (p. 46).

În aceeași secțiune, se subliniază contribuția pe care catalana a avut-o la îmbogățirea nomenclaturii asociate cu denumirile de pești și fructe de mare, în spaniola dialectală (în Murcia și Andaluzia), în spaniola literară, precum și în limbile din Algeria (p. 47).

Subcapitolul al 3-lea, intitulat *Topònims i gentilicis en la ictonímia balear* (49–57) cuprinde termeni care au în componența lor toponime sau nume de locuitori. Atât în cadrul unui subtip, cât și în cadrul celui alt, autorul face deosebirea între numele populare și cele convenționale, care aparțin limbii culte. Cele convenționale sunt forme adaptate ale denumirilor științifice și au în structura lor un grup nominal format dintr-un substantiv generic și un determinant care indică un loc convențional (ex. *bavosa de l'Adriatic*, p. 50). Cele populare sunt formate dintr-un nume și un adjectiv care desemnează o etnie sau o naționalitate (ex. *cabot anglès*, p. 51).

Capitolul al II-lea (*Noms d'espècies*) (p. 61–252) reprezintă partea cea mai consistentă a cărții. Fiecare dintre cele 16 subcapitole aflate în componența secțiunii are drept scop principal elucidarea etimologiei asociate cu denumirea populară a unei specii de animal. Pentru a afla în ce măsură motivația lingvistică aruncă lumină asupra originii cuvântului, J. Veny nu se oprește la limba catalană, ci

explorează și ideile care se află la originea denumirilor echivalente din celelalte limbi. De exemplu în toate limbile analizate, el constată că denumirile peștilor din speciile *Thalassoma Pavo* sau *Labrus bimaculatus* nu pun în evidență, așa cum s-a crezut, buzele acestor pești, ci coloritul lor extrem de atrăgător (123–125). De asemenea, el compară referenții, pentru a detașa trăsătura extralingvistică („motivemul”) aflată la originea transferului semantic (124, 125). În paralel cu referenții, se compară și câmpurile onomasiologice între care se realizează transferurile semantice (*ibid.*). Totodată, aceeași motivație este corelată cu alte denumiri echivalente („geosinonims”) din limba catalană.

Ceea ce învățăm din acest studiu este că, pentru a construi o argumentație convingătoare, trebuie să comparăm datele din domeniul științific și limbi diferite.

Poate că pentru a observa mai ușor repartiția dialectală a denumirilor, ar fi fost necesar ca termenii analizați să fie localizați, în mod sistematic, prin intermediul hărților lingvistice. Cartea ar putea chiar să inspire un atlas lingvistic, consacrat în totalitate faunei marine specifice domeniului lingvistic catalan.

Referindu-se, în capitolul al III-lea (*Diacronia*) (subcapitolele 20 și 22, p. 255–281, p. 295–303), la fenomenul „transfuziei lexicografice”, generat de interpretările greșite ale informației preluate din sursele scrise, Joan Veny își propune să detecteze cuvintele „fantomă” din limba catalană. În acest scop, el subliniază câteva indicii privitoare la caracterul suspect al termenilor atestați în versiunea catalană a unui dicționar tezaur spaniol-latin (publicat între anii 1640 și 1757). În strânsă legătură cu apariția creațiilor lexicale de același gen în limba spaniolă se află traducerile unor liste de denumiri, consemnate în secolul al XVIII-lea, pentru catalana din Mallorca (subcapitolul 22, p. 282–294).

Capitolul final, *Obres d'iccionímia comentades* (p. 307–336) cuprinde observații critice referitoare la diverse monografii și atlase lingvistice, care au avut, ca obiect de studiu, denumirile asociate cu fauna maritimă catalană.

Remarcăm, pe lângă rigoarea analizei, bogăția informațiilor lingvistice și filologice și, nu în ultimul rând, frumusețea scriiturii. Având în minte o imagine inspirată probabil de pasiunea sa pentru terminologia maritimă, autorul reconstituie istoria cuvintelor cu uimirea și bucuria arheologului care recuperează o „amforă milenară” din „adâncurile mării”. Cartea este, pentru autor, o ocazie de a redescoperi „plăcerea inefabilă” a etimologiei și de a o împărtăși cu cititorul, o plăcere pentru care nu găsim descriere mai potrivită decât cea care aparține autorului însuși: a face etimologie e „ca și când ai lua o stea de pe cer, e ca și când ai face să plouă în viața ta cu petale de trandafir”.

Mihaela-Mariana Morcov

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române

București, Calea 13 Septembrie, nr. 13

Gheorghe Sarău, *Promotori ai limbii rromani în România: confesiuni și biografii*,
București, Editura Sigma, 2020, 254 p.

„Întâi de toate, am început să fișez cartea lui Barbu Constantinescu. Fiind de formație lingvist, mi-a fost ușor să descopăr care erau căsuțele libere în structura limbii, în scheletul morfologic al limbii. În momentul în care aveam vreo 10–15 fișe care mă trimiteau spre o formă de ablativ, locativ sau dativ, mi se confirma că aceea era căsuța de completat. Deci, exact cum a făcut Champollion. Pornind de la nimic, am descoperit scheletul limbii. Am fost autodidact și asta e

dovada cea mai clară că oricine vrea să învețe această limbă poate reuși foarte ușor și singur. (...) Totul a început pur și simplu ca un hobby, apoi am început să descopăr secretele acestei limbi, lucru care m-a fascinat”.

Gheorghe Sarău

Cartea de față, apărută la Editura Sigma în anul 2020, poate fi catalogată cu ușurință un elogiu adus profesorului dr. Gheorghe Sarău pentru contribuția masivă avută la studiul limbii rromani, atât în țară cât și în străinătate. Formator al unei societăți cu ample structuri în cultivarea limbii rromani, a integrării comunităților de rromi cât și în protejarea dialectului de bază al acestei limbi minoritare, prof. dr. Gheorghe Sarău își pune amprenta pe destinul fiecăruia dintre cei care își expun relatările în volumul intitulat: *Promotori ai limbii rromani în România: confesiuni și biografii*. Aportul pentru cultura și civilizația rromă se extinde pe toate ariile socioculturale, cuprinzând îndeosebi interesul pentru o integrare educațională eficientă, prin programe de predare a limbii rromani în școli primare, licee și medii universitare. Urmărind astfel școlarizarea copiilor de etnie rromă din toate mediile sociale, culturale și educaționale, amintim aici două dintre contribuțiile editate în acest scop: *Ghidul mediatorului școlar (pentru comunități cu rromi)*, Editura Vanemonde din București, 172 p., și *Micul ghid de lucru pentru mediatori școlari (pentru comunități de rromi)*, 40 p., apărut la aceeași editură la inițiativa Ministerului Educației și a Reprezentanței UNICEF în România. Trebuie menționat efortul și îndrumarea lui Gheorghe Sarău de a iniția diferite căi de promovare și salvagardare a patrimoniului acestei comunități. Având ca obiectiv studiul unei limbi cu o extindere geografică vastă, îndeosebi în spațiul balcanic, cu numeroase împrumuturi din ungară, greacă, turcă etc., conservarea unui câmp lexical cât și păstrarea nealterată a cuvintelor vechi – folosite încă de vorbitorii nativi, ajută la introducerea lor (sau/și chiar la stabilizarea acestora) ca fiind elemente ale unei limbi standard.

Poveștile de viață cuprinse în acest volum aduc în atenția publicului cititor aspecte din viața și cultura rromilor, și sunt relatări de tip *povestea vieții*. Fiecare text începe cu o amplă prezentare biografică a subiectului intervievat (numele, data și locul nașterii, părinții, frații/surorile, educația, formarea profesională, meseriile etc.), uneori însoțite de relatări ale vieții de familie (de ex., decesul unui frate, al mamei, ori schimbarea statutului social printr-un divorț, creșterea copiilor ș.a.m.d.).

Textele care apar ca fiind scrise anterior publicării cărții sunt texte care ilustrează cursiv, cronologic, evenimentele care au produs schimbări majore în viața socio-economico-educatională a unor oameni din diferite sfere educaționale (ingineri, studenți, zugravi, muziceni, lăutari, actori etc.), de etnie rromă și nu numai (a se citi povestirea lui Yusuke Sumi, p. 222), din diferite regiuni ale țării și chiar din străinătate. Majoritatea subiecților își găsesc vocația pentru cercetarea lingvistică, sau către cea didactică, venind astfel în ajutorul întregii comunități de etnie rromă. Unii dintre aceștia urmează studiile de specialitate pentru cunoașterea literară cât și pentru aprofundarea acestei limbi la facultățile/centrelor/organizațiile cu secții de profil din țară (Universitatea București, Universitatea „Ovidius” din Constanța, Universitatea „Hyperion” din București, Universitatea „Spiru Haret” etc.) și din străinătate (Saint-André-de-Sangonis, Franța). Cartea cuprinde 254 de pagini și poate constitui – pe lângă termenii lingvistici folosiți de către interlocutori, o importantă și veritabilă analiză din punct de vedere etnografic și antropologic, care poate dobândi cu ușurință aspectul unei cercetări de teren.

Găsim astfel însumate un total de 57 de nuclee conversaționale de tipul celor narrative, la rândul lor un set de povestiri pe care oamenii le spun în circumstanțe diferite, în contexte diferite, povestiri care le definesc identitatea și în contextul cărora ies în evidență temeri sau dorințe ale acestora. Înregistrate sau stenografiate, transcrise, rezultatele interviurilor au același scop, și anume cel de a imprima relatări ale faptelor petrecute, trăite, personalizate, semnificând viața cuiva. „Unele sunt adevărate spovedanii, de o dezarmantă naivitate, altele, întâmplări ieșite din comun sau simple glume. Gândirea se exprimă câteodată pe ocolite, este ezitantă. Alteori,

precizia și concizia lor e surprinzătoare: în numai câteva fraze se descrie o întâmplare care a zguduit viața povestitorului”¹.

Cunoașterea trecutului prin intermediul narațiunii, precedate de materialul biografic în lucrarea de față, poate constitui – peste timp, un document de epocă. Concluzionăm cu ușurință că nu toate perioadele din existența umană sunt identice, contribuind și aducând schimbări majore factorii de ordin socio-economico-culturali. Stilul de viață, educația școlară, mediul urban sau rural în care un individ își petrece existența, presupune o anumită sensibilitate a individului, o orientare interioară către diferite forme de manifestare socială (valori, atitudini, comportamente). Individul este, sau poate deveni, un consumator activ de evenimente sociale ale cărui opțiuni sunt expresii ale identității pe care și-o atribuie. Identitatea pe care și-o atribuie nu este obligatoriu dependentă de poziția sa socială, imaginea despre sine fiind construită și prin interacțiunea cu alte entități sociale.

Așa cum spune etimonul cuvântului *narațiune*, de origine latină, *narratio*, ~ *-ionis*², a *povesti* și *povestirea* s-au născut odată cu oamenii. De-a lungul timpului, povestirea s-a perpetuat atât în folclor, cât și în literatura cultă. Ca în orice tip de comunicare, și în istoria orală sunt trei factori: emițătorul, receptorul și mesajul transmis. Este importantă, prin urmare, nu numai sociometria comunicării³, respectiv distingerea emițătorului și a receptorilor, a reacțiunii existente între ei, dar și influența acestora asupra mesajului transmis.

Comunicarea se realizează nu numai între emițător și receptori, dar și între receptorii înșiși, chiar dacă nu este manifestată verbal. Ea poate fi o comunicare de tip gestual sau vizual sau o comunicare de tip mutual, de climat. Deseori între membrii unui grup social, în care se desfășoară actul povestitului, au loc schimburi de priviri apreciative la adresa narațiunii, priviri ce corespund propozițiilor verbale de tipul: *nemaipomenit*, *grozav* etc.

Promoteri ai limbii rromani în România: confesiuni și biografii este dedicată cu recunoștință și cu un respect deosebit față de întreaga activitate didactică a profesorului Sarău, a meritelor pe care acesta le are în promovarea limbii și culturii rromani. Drept mărturie pentru toate acestea stau poveștile celor care au fost de acord să împărtășească experiența lor de viață și publicului larg, cunoscător sau nu a ceea ce deține pe plan material și imaterial această etnie/comunitate, dar mai ales indicat celor interesați de traseul pe care această limbă, împreună cu dialectele sale, îl parcurge. Este un îndemn spre studiul profund al unei limbi, fie ea maternă sau nu. De remarcat că toți cei care au participat la crearea acestui volum de texte au în spate îndrumarea părintească, așa spune, a acestui mare om, care i-a ghidat și cărora le-a călăuzit pașii spre destine mărețe, cu meritele și realizările lor subliniate în fiecare pagină a cărții. Cu ultimul paragraf, Mihaela Zătreanu – licențiată a Facultății de Limbi și Literaturi Străine, cu specializare în limba și literatura engleză și rromani, absolventă a masteratului de Studii Europene în cadrul Universității „Politehnica” din București – încheie firul istorisirilor astfel: „Toate acestea demonstrează, încă o dată, legătura strânsă care există între identitate și limba maternă, căci un popor care își pierde limba și are de suferit din punct de vedere identitar, este rătăcit. Ignorarea identității unui popor nu aduce beneficii nici poporului în cauză, dar nici societății în întregul ei. Așadar, studiul limbii rromani în școli, licee și universități aduce cu sine nu numai păstrarea și dezvoltarea limbii, dar, mai ales, asumarea identității și creșterea stimei de sine, un pas extrem de important pentru a putea asigura educație de calitate” (p. 254).

¹ Henri H. Stahl, *Povestiri din satele de altădată*, cu ilustrații și comentarii de Paul H. Stahl, București, Editura Nemira, 1999, p. 6.

² DEX², București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2012.

³ Abraham A. Moles, *Sociodinamica culturii*, București, Editura Științifică, 1974.

Volumul este, și poate fi recomandat în continuare, tuturor instituțiilor de profil educațional, organizațiilor profit și non-profit din țară și străinătate, fiind un suport de cunoaștere al societății/comunității și culturii române în arealul românesc, și nu doar local, ci și pe plan internațional.

Mihaela-Cristina Nicolae (Rotaru)
Universitatea din București
Școala Doctorală Litere

Elena Buja, *The acquisition of Romanian*, Brașov, Editura Universității „Transilvania” din Brașov, 2017, 215 p.

Cartea *The acquisition of Romanian* a Elenei Buja reprezintă o cercetare monografică a modului de dobândire, dezvoltare și învățare a limbii române la copii, scrisă și publicată în limba engleză.

Lucrarea autoarei este structurată în patru părți principale: „The acquisition of Romanian phonology”, „The acquisition of Romanian vocabulary”, „The acquisition of Romanian grammar” și „The acquisition of narrative skills”. Cartea se încheie cu bogate referințe bibliografice, utile pentru cheia lecturii. Aceste patru părți principale sunt divizate în unsprezece capitole, care descriu procesul de achiziție a limbii române de către copiii nativi.

Conform lui Cho & O'Grady (1996: 464) achiziția și dobândirea limbii la copii este „unul dintre cele mai intrigante fenomene studiate de lingviști”.

Lucrarea Elenei Buja oferă cititorului un studiu complex și cât se poate de complet al limbajului copiilor, în general, și al dezvoltării limbii române ca limbă maternă, în mod particular. Cu toate că doamna Buja își consideră contribuția ca fiind una umilă „my humble contribution” (Buja 2017:2), cartea reprezintă una dintre cele mai bune realizări, în domeniu, pe această temă, din ultimii ani.

Primele trei capitole prezintă stadiul de dezvoltare fonologică a limbii române la copii și constituie nucleul primei părți. Autoarea se folosește, în studiul ei, de un corpus longitudinal format din *jurnale de familie* a doisprezece copii cu vârste cuprinse între 1~10 ani și 4~3 ani și trei colecții de înregistrări audio-video (cu mențiunea că aceste înregistrări au fost făcute sporadic, în diferite momente, în care copiii aveau vârste cuprinse între 1~4 ani, 1~2 – 1~10 ani și 1~6 – 2~8 ani). În spirit modern, autoarea realizează și o comparație fonologică între limba engleză și limba română pentru a pune în evidență particularitățile procesului de achiziție a limbii române.

Părțile *doi*, *trei* și *patru* sunt focalizate pe dezvoltarea vocabularului, dezvoltarea gramaticii limbii române și pe dezvoltarea abilităților narative ale copiilor români.

Pentru a înțelege mai bine importanța cărții de față și pentru a stârni curiozitatea cititorului, vom prezenta punctele esențiale ale fiecărui capitol.

În primele două capitole *Phonological development in Romanian monolingual children: Segmental processes* (p. 3–29) și *Syllable structure processes in children Romanian* (p. 30–47), autoarea se concentrează asupra: procesului fonologic și dezvoltarea acestuia la copiii preșcolari, tipurilor de erori care afectează anumite segmente de sunete și asupra procesului de achiziție a structurii silabelor. Spre exemplu, Vlad la vârsta de 1 an și șapte luni recurge la procesul *copierii vocalelor*, astfel că în pronunța cuvântului *televizor*, el *copiază* vocala /o/ din ultima silabă și o folosește în întreaga producție proprie din care a rezultat cuvântul „to.zo.zo”.

Obiectivele principale ale autoarei în aceste două capitole sunt de a identifica care dintre procesele de achiziție ale limbii sunt atestate și pentru limba română și în ce măsură acestea sunt universale sau specifice limbajului copiilor de vârstă preșcolară.

Pornind de la literatura de specialitate care face referire la procesul fonologic și la dobândirea structurilor fonologice de către copiii vorbitori de limbă engleză (Smith 1973, Radford 1999),

autoarea prezintă similitudinile cu subiecții români și, anume: armonia consonantică, copierea vocalelor, opririle, reduplicarea, alunecarea. Totuși, anumite procese regăsite în alte limbi sunt absente în română, cum ar fi: înlocuirea consoanei finale.

Elena Buja continuă, în capitolul al treilea, cu un studiu meticolos cu privire la achiziția consoanelor lichide /l/ și /r/ în română, *The acquisition of liquids by Romanian – speaking children: A longitudinal study* (p. 48–67). Din cauza faptului că punctul de articulare al acestor consoane care este dificil și totodată complex, rostirea lor corectă are loc mai târziu și acest fapt este valabil pentru majoritatea limbilor. Corpusul folosit de autoare în acest capitol este același pe care l-a folosit pentru capitolele unu și doi. Copilul L. la vârsta de 2 ani și două luni reușea să pronunțe consoana lichidă /l/ doar în structura unei silabe inițiale „Lu.ca” (numele unui copil), „a.lo”, înainte de această vârstă, sunetul /l/ era omis, atât în grupuri de silabe cât și pronunțat la începutul cuvântului „tab(l)ou”, „a(l)o”, „fi(l)mează”. (vezi p. 52). La fel se întâmplă și pentru consoana lichidă /r/, copilul L. până la vârsta de 2 ani și șapte luni nu a reușit să o pronunțe cu acuratețe deloc. Între vârsta de 1 an și șase luni și 1 an și zece luni copilul L. nu pronunța în niciun context sunetul /r/ „a(r)de”, „pe(r)ete”. Începând cu vârsta de 1 an și zece luni, copilul înlocuiește /r/ atunci când apare în silabă cu semivocala [i], astfel rezultă următoarele forme: „apaje”(apare), „n-aie”(n-are).

În capitolul patru, *Adjectives in acquisition: On the semantic and syntactic development of Romanian adjectives* (p. 71–83), întâlnim o analiză detaliată a adjectivelor ocurente în narațiuni pentru copii. Autoarea arată prin studiul său că adjectivele *de mărime și proprietate fizică* sunt folosite de către copii de la vârste foarte mici în momentul narașii, în timp ce, în narașunile copiilor mai mari se folosește o gamă mai largă de adjective, incluzându-le și pe cele evaluative. De exemplu, Roxana, la vârsta de 5 ani și patru luni în construcția „Copilul s-a urcat într-un copac foarte gros, iar câțelul în alt copac mai subțire” folosește adjective *de mărime* și perechea de antonime *gros–subțire* (vezi p. 77). Un alt aspect care trebuie menționat este acela că, deși *adjectivele temporale* apar devreme în vocabularul copiilor (în jurul vârstei de cinci ani), este dobândit mai târziu și asta deoarece *conceptul de timp* este greu înțeles de către copii, așa cum ne este prezentat în tabelul doi „Semantic classes of adjectives” (vezi p. 76).

Capitolul cinci, *Lexical-semantic innovations in Romanian child language* (p. 84–96), reprezintă o colecție de *cuvinte inventate*, de *idiolecte* (Idiolectul este ansamblul de particularități verbale specifice fiecărui vorbitor) care se regăsesc atât în discursul narativ despre *broască*, cât și în jurnalul și corpusul longitudinal pe care autoarea le folosește în prima parte a cărții. Aceste idiolecte sunt formate sporadic în perioada preșcolară, însă cu trecerea timpului, acestea dispar din vocabularul copiilor, iar limbajul lor devine tot mai similar cu cel al adulților.

Capitolul șase *The acquisition of aspect by Romanian children* (p. 102–113) prezintă modul prin care copiii de diferite vârste (–5 ani) își dezvoltă abilitățile narative folosindu-se de timpul perfect și imperfect al verbului, de verbe aspectuale semiauxiliare și de reflexivul inițial *se*. Sunt date exemple în care copiii au tendința de a începe o relatare la timpul prezent și, gradual, înlocuiesc prezentul cu trecutul – perfectul compus. De exemplu, copilul Petronela, la vârsta 3 ani și șase luni construiește un enunț de tipul „Aicea s-a dus după broșcuța din borcan” (Buja 2017:106). De asemenea, copiii folosesc reflexivul inițial *se* în construcții pereche în care predicatul descrie atât schimbarea unei stări, cât și finalul unui proces „a se culca – a se trezi/a se scula”, așa cum ne este prezentat în următorul exemplu, unde Paula în vârstă de 3 ani și zece luni creează un *verb* care descrie o schimbare a unei stări utilizând reflexivul inițial *se* „...s-a-nzdrăniț oala (i.e. „s-a spart borcanul”) (Buja 2017:109)

Cititorul are a la dispoziție în capitolul șapte *On clitics in Romanian child language* (p. 114–128) o listă de erori ale copiilor de vârstă preșcolară în folosirea cliticelor pronominale și adverbiale. Studiul relevă faptul că majoritatea copiilor de vârstă preșcolară folosesc atât cliticile pronominale cât și cele adverbiale, dar într-o formă parțial adecvată. Acest lucru se întâmplă deoarece, la această vârstă, încă întâmpină probleme în a înțelege structura sintactică a verbelor, pronumelor, propozițiilor, auxiliarelor sau a cliticelor adverbiale. Un exemplu este oferit de Petronela

în vârstă de 3 ani și șase luni care construiește o structură defectuoasă în care prepoziția simplă *pe* lipsește „Acesta-i copilul / care îl suie aicea pe copac” (2017:120).

În capitolul opt *Relative clauses in Romanian children's narrative: From coordination to subordination* (p. 129–143) autoarea urmărește progresul copiilor în folosirea construcțiilor relative, pornind de la structuri plane, unde conjuncțiile *și, iar* creează confuzii în construirea textelor de către copiii de cinci ani. Un astfel de caz a fost întâlnit și la Ramona în vârstă de 3 ani și șase luni „Aici e un băiețel și un cățeluș. Și băiețelul cu cățelușul au o broscuță. (2017:132). Un alt aspect menționat în acest capitol este începerea utilizării propozițiilor relative nedefinite de către copiii de nouă ani, prin care se confirmă ideea că la această vârstă copiii încep să cunoscă structura completă a unei construcții relative. Matei în vârstă de 9 ani și trei luni oferă o astfel de construcție „După aceea, un animăluț mic, care ieșise dintr-o găurică, îl mușcă de nas” (2017:140).

Evoluția abilității de povestire de la o categorie de vârstă la alta este prezentată în capitolul nouă, *The acquisition of narrative skills by Romanian children* (p. 147–169). Autoarea sintetizează modul în care copiii de diferite vârste dobândesc abilitatea de povestire și frecvența cu care folosesc elementele spațio-temporale, formule de început și de sfârșit, structura intrigii, expresii evaluative, diminutive, augmentative sau sufixe și diferite mijloace lexicale. Dacă la vârsta preșcolară de trei ani, copiii încep să povestească ghidați fiind de investigator, prin intermediul întrebărilor, la care răspund, așa cum face și Ramona în vârstă de 3 ani și șase luni „[Cum începe povestea noastră?] {cu broscuța} Broscuța (...) stă în borcan. Are un băiețel și un cățel” (2017:155), la vârsta de peste cinci ani, module de povestire se apropie de cel al adulților. Roxana în vârstă de 5 ani și patru luni, narează un episod întreg folosind formula de început, elemente spațio-temporale, diminutive etc. „A fost odată ca niciodată o broscuță. Și s-a dus într-o zi în pădure (...). Când a văzut că nu se trezește, a ieșit afară (...)” (2017:157).

Capitolul zece, *Referential development in story telling of Romanian children* (p. 170–183), este dedicat în întregime funcțiilor referențiale și de expresie care desemnează personajele din poveste. Datele studiului relevă faptul că preșcolarii de trei ani încă întâmpină probleme în folosirea funcțiilor referențiale și a mărcii specifice – pronumele la persoana a III-a, în schimb, cei de peste cinci ani încep să se descurce mult mai bine.

Capitolul unsprezece, *Event conflation in child Romanian* (p. 184–201), se concentrează asupra folosirii verbelor de mișcare care descriu *ascensiunea* sau *coborârea* care apare în narațiunea copiilor. Autoarea pornește de la clasificarea lui Talmy* care încadrează limba română ca aparținând tipului de limbă cu verb-*Traseu* („a purely verb-framed language, Talmy, 1975) aducând contraargumente. Deși astfel de construcții sunt prezente în date, autoarea arată că frecvența lor este prea mică pentru a justifica o recategorizare a limbii, așa cum se poate observa în utilizarea verbelor care descriu *mișcări ascendente* (tabelul 1, p. 194), ca fiind mult mai des întâlnite, față de verbele care descriu *mișcări descendente* (tabelul 2, p. 200) „La ridicat pe cățel” (Ramona 3~6 :188), „S-a urcat în pom” (Ioana 3~2:188), „Și cerbul a sărit cu el și poc! A venit în apă.” (Paula 3~10:195) etc. De asemenea, capitolul prezintă un inventar al verbelor și adverbilor folosite de naratori de diferite vârste pentru a exprima *subiectul-calea-scopul* și modul de mișcare: *a ateriza, a rostogoli, a răsturna, a da jos*.

În concluzie, această carte oferă cititorului o imagine completă și utilă despre dobândirea și dezvoltarea abilităților narative la copii, cu exemplificări care stârnesc interesul. De pildă, capitolul cinci este plin de astfel de exemple amuzante, care îl vor face pe cititor să savureze și totodată să se amuze de cuvintele *inventate* sau de înțelesurile suprageneralizate: „să limbăi ” (Sebastian, 2~10,

* Leonard Talmy, profesor emerit de lingvistică și filozofie, la Universitatea din Buffalo din New York. Este cunoscut pentru contribuția sa adusă în domeniul lingvisticii cognitive, mai precis, în relațiile dintre structurile semantice: tipologiile semantice și universale.

p. 85), „buculează” (Andrei 3~6 p. 85), „S-a bucătat creta!” (Mihnea 2~4), „E îngrozibil!” (Rebeca 4~0, p. 89) etc.

Modul în care copiii dobândesc limba maternă, indiferent despre ce limbă este vorba, reprezintă un proces fascinant. Acest proces, deși este „unul dintre cele mai intrigante fenomene studiate de lingviști” (Cho & O` Gradny, 1996 : 44), a fost expus într-o manieră completă și complexă, de Elena Buja în cartea prezentată.

Considerăm că lucrarea de față este o contribuție semnificativă și de interes în domeniul dezvoltării limbii, iar munca depusă de autoare este evidențiată foarte ușor în lecturarea cărții care a fost plăcută, fluidă și concisă.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Smith, 1973 = Smith, N.V, *The acquisition of Phonology*, Cambridge University Pres, Cambridge, 1973.

Talmy, 1985 = Talmy L, 1985, „Lexicalization patterns; semantic structure in lexical forms” în *Language Typology and Lexical Description*, vol. 3, *Grammatical Categories and the Lexicon*, Cambridge Univestity Press, 1985, p. 36–149.

Ruth (Șaramet) Rusu
Universitatea din București
Școala Doctorală Litere